

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

En bild säger mer än tusen ord

En läroboksundersökning med ett genusteoretiskt och
postkolonialistiskt perspektiv

Emilia Gill Lucchesi

2015

Examensarbete, Avancerad nivå (yrkesexamen), 30 hp
Religionsvetenskap
Läroprogrammet
Examensarbete i läroprogrammet: Ämnesdidaktik inom religion, AU 3
Handledare: Olov Dahlin
Examinator: Jari Ristiniemi

Abstract

This study aims at investigating how women and men are portrayed through pictures in three religious studies textbooks for Swedish upper secondary school. Pictures of women and men, along with the contexts they are set in, are analyzed from a gender perspective. In addition to this, the study has, in its second part, a postcolonial perspective, in which a comparison is made between how Christian women and women from the other four world religions (Judaism, Islam, Hinduism and Buddhism) are portrayed. The results show that men are given a significantly larger amount of space in all three textbooks and can be considered male dominated. Men are shown in position of power or authority more often than women and more often as celebrities or other important and known people. Women in the chapters on Christianity are more often portrayed as more progressive than women in other world religions and the chapters on Christianity and Islam are the chapters that show the most nuanced images of women.

Keywords: Genus, kön, postkolonialism, läroböcker, läromedel, bildanalys, religionskunskap, GY11

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
2. Bakgrund	5
2.1. Syfte och frågeställningar	5
2.2. Metod och avgränsningar.....	5
2.3. Läroböcker, läroplan och kursplan	7
2.4. Tidigare forskning.....	9
2.5. Representation	10
2.6. Teoretisk anknytning	12
2.6.1. Genus	12
2.6.2. Postkolonialism	15
2.7. Författarens positionering	19
3. Resultat	19
3.1. Mittpunkt	20
3.2. En mosaik	22
3.3. Religionskunskap.....	29
3.4. Jämförelse	34
4. Analys och diskussion	35
5. Sammanfattning.....	42
Källförteckning.....	43
Primära källor	43
Sekundära källor	43
Elektroniska källor.....	44
Bilaga 1. Bildförteckning med bildtexter - Mittpunkt.....	45
Bilaga 2. Bildförteckning med bildtexter – En Mosaik.....	47
Bilaga 3. Bildförteckning med bildtexter – Religionskunskap 1.....	58

1. Inledning

I ett land där jämlikhet och jämställdhet är centrala koncept krävs konstant granskning av olika typer av media, politik och institutioner. Om vi nöjer oss med en viss mängd framsteg, eller väljer att lita på att jämställdheten och jämlikheten fungerar och implementeras utan vår aktiva insats är det lätt hänt att vi stannar upp eller rent av går tillbaka. I de allra flesta forskningsområden görs undersökningar med ett genusperspektiv, där forskare tar på sig sina genusglasögon för att, till exempel, se om och hur kvinnor och män representeras; tillskrivs vi stereotypiska och skadande roller? Osynliggörs ett kön? Många olika perspektiv finns i feministisk forskning och för många är syftet att utmana rådande normer, när det gäller såväl kön, genus och sexualitet, som etnicitet och klass.

Skolan är en stor del av det svenska samhället och de allra flesta går gymnasiet. Den litteratur och de diskurser som ges plats i skolan kan hjälpa ifrågasätta eller cementera rådande normer och system, därför det är viktigt att granska det som förmedlas i svenska skolor. I min C-uppsats i religionsvetenskap undersökte jag hur kvinnor och män framställdes i tre religionsläroböcker; *Representation – kvinnlig och manlig representation i religionsläromedel* (2014). Då inkluderade jag bilder och texter endast i hinduismkapiteln och kom fram till att dessa läroböcker, som alla publicerats runt 2010 förbättrats avsevärt i ett jämställdhetsperspektiv jämfört med de läromedelsanalyser som gjorts på böcker från runt år 2000. Läroböckerna var relativt jämna både när det gäller antal kvinnor och män som visas och hur deras religiösa erfarenheter framställdes. I denna uppsats granskas tre andra religionsläroböcker för gymnasieskolan för att se hur de i sitt totala bildmaterial framställer kvinnor och män. Denna uppsats är alltså en fortsättning på min tidigare uppsats i bemärkelsen att den undersöker kvinnliga och manliga representationer i religionsläromedel, men i denna undersöks ett betydligt större material och här inkluderas även ett postkolonialistiskt perspektiv. Jag använder mig alltså delvis av samma teorier, men dessa vidareutvecklas här. Detta gäller den genusteoretiska bakgrunden, beskrivningen av representation och framingteorin som bakgrund till metoden framing.

2. Bakgrund

2.1. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att genom en bildanalys undersöka hur kvinnor i olika religioner representeras i läroböckerna *Mittpunkt Religionskunskap 1*, *En mosaik i Religionskunskap* och *Religionskunskap kurs 1*.

De frågeställningar som leder arbetet är följande;

- Hur många kvinnor respektive män visas i bild?
- I vilka sammanhang visas kvinnor respektive män i dessa bilder?'
- Finns det skillnader i hur kvinnor presenteras i kristendomen jämfört med de andra världsreligionerna?

2.2. Metod och avgränsningar

För att svara på mina forskningsfrågor kommer jag använda mig av Robert Entmans (1993) framingmodell, som härstammar ur framingteorin, då jag upplever att den är flexibel och enkel och fungerar utmärkt för undersökningar av läromedel. Enkelheten och flexibiliteten kommer av det faktum att man söker identifiera ramar (*frames*) i ett material och inte specifika element, som jag upplever kan vara svåra att finna i alla material. Ramar finns däremot överallt och ger mig alltså möjlighet att undersöka allt material. Denna metod förlitar sig på tolkning, vilket är anledningen till att jag positionerar mig i avsnitt 2.7. så att läsaren bättre ska förstå mina tolkningar och slutsatser. Framing användes ursprungligen för att undersöka medias påverkan på folkopinionen. Media kan till exempel framhäva eller osynliggöra särskilda aspekter av olika händelser med syftet att manipulera människors syn på dem (Chong & Druckman 2007: 104-105). I rapportering av skolsystemet kan media till exempel fokusera på många lärares brist på examen och tillskriva ansvaret för sjunkande betyg på detta och ignorera lärarnas och fackens kritik på för stora klasser och för många arbetsuppgifter för lärarna, eller kanske en samhällsförändring som kan bidra till att elever visar minskat intresse i skolan. Detta kan leda till att samhället ser lärarna som problemet och

tror att problemet kan lösas med att alla lärare har en examen (Detta är ett fiktivt exempel och jag ger varken en åsikt eller påstår att detta är sant eller riktigt). I större sammanhang kan ramar påverka större problem, såsom hur vi ser på olika folkgrupper, religioner, länder, och sexualiteter. Ramar kan alltså lyfta fram särskilda sätt att se på olika händelser (studerade objekt) och därmed visa en bild som stärker detta (Chong & Druckman 2007: 104-105). När man söker ramar söker man det som sägs och det som inte sägs, det som förespråkas och understryks, det som inte visas och ignoreras. På så sätt identifieras underliggande meningar (Entman 1993:53). Det som inte understryks glöms lättare bort, medan det som faktiskt understryks kommer läsaren lättare ihåg och uppfattar som mer viktigt (Entman 1993: 53-54). I min analys är jag uppmärksam på värderingar som läggs i materialet och eftersom denna studie undersöker hur kvinnor, män och icke-kristna religioner framställs i anknytning till genusteori och postkolonialistisk teori, letar jag ramar som är sexistiska och rasistiska/koloniala; alltså vilka värderingar som presenteras i representationerna av olika grupper och olika religioner. Jag tittar på om olika grupper presenteras som homogena eller heterogena, vilka grupper som är subjekt/objekt (aktiva/passiva), om icke-kristna religioner (speciellt religioner som främst utövas av icke-vita människor) framställs som udda, exotiska, konstiga, omoraliska, icke-progressiva/bakåtsträvande. Jag försöker alltså se om kvinnor och icke-vita människor stereotypiseras och ses som underlägsna eller mindre viktiga genom att leta efter sådana ramar. Framing anpassas till och kombineras på så sätt med genusteori och postkolonialism.

Denna studie fokuserar på bildmaterialet i tre läroböcker för gymnasiet. Bilder från samtliga kapitel kommer att analyseras, men bilder som föreställer objekt kommer inte att analyseras då de inte bidrar till framställningen av män och kvinnor.

I genusanalysen kommer jag använda mig av orden man/manligt och kvinna/kvinnligt, trots att det kan vara problematiskt. Orden man och kvinna tar inte hänsyn till människor som inte identifierar sig med sitt biologiska/juridiska kön, eller de som faller mitt emellan. Trots detta använder jag dessa termer för att göra det enklare för läsaren och denna studie undersöker inte representation av till exempel könsidentitet, sexualitet eller andra markörer, utan fokuserar på en allmän representation av kvinnor och män, där den kvinnliga representationen står i fokus.

2.3. Läroböcker, läroplan och kursplan

Mittpunkt Religionskunskap 1 (hädanefter förkortat till *Mittpunkt*) av Bengt Tollstadius och Ingemar Öberg (upplaga 3:2), utgiven av Studentlitteratur 2011. I förordet av författarna själva klargörs att boken är skriven för elever som går yrkesförberedande gymnasieprogram. Boken har 144 sidor och elva kapitel, ordförklaringar, sakregister och bildförteckning. Samtliga kapitel är (i bokens ordning); Religion och livsåskådning, Etik och moral – vad du tycker och vad du gör, Världsreligionerna – en liten inledning, Judendom, Kristendom, Islam, Hinduism, Buddhism, Japansk och Kinesisk religion, Nya religiösa grupper, Naturfolkens religioner och voodoo. Kapitlen Judendom, Kristendom, Islam, Hinduism och Buddhism har underrubriken *Kvinnornas situation*.

En mosaik i Religionskunskap 1 (hädanefter förkortat till *En Mosaik*) av Olov Jansson och Linda Karlsson (andra upplagan), utgiven av Sanoma Utbildning AB 2009. Förordet specificerar inte vem boken riktar sig till, men påpekar att de önskar att bildmaterialet skall användas aktivt i undervisningen (s. 5). Boken består av 263 sidor och tre kapitel; (1) Kultur och religion, (2) Religioner och livsåskådningar och (3) Att vara människa. Underrubriker är (1) Kultur, Religion, Kultur och religion. (2) Judendom, Kristendom, Islam, Hinduism, Buddhism, Nya religiösa rörelser och Sekulära livsåskådningar. (3) Etik, Identitet, Kärlek, Döden.

Religionskunskap Kurs 1 (hädanefter förkortat till *Religionskunskap*) av Lars-Göran Alm (tredje utgåvan), utgiven av Natur & Kultur 2009. Förordet specificerar inte vem boken vänder sig till, men Alm förklarar att han inkluderat ett avsnitt om feminismen då han upplever att den är av livsåskådningskaraktär (s. 3). Boken består av 190 sidor och fem kapitel; (1) Varför studera livsåskådningar?, (2) Livets kretslopp, (3) Världshistoriens gud, (4) Människan eller gud?, (5) Hur ska vi leva? Och följande underrubriker; (2) Naturreligioner, Hinduismen, Buddhismen. (3) Judendomen, Kristendomen, Islam. (4), Sekulära livsåskådningar, Religionens återkomst. (5) Moral och etik, Kärlek och sex, Barn eller inte, Liv och död, Samhällets värdegrund, Världen och vi och Människan och naturen.

Läroplanen och kursplanen

Svenska skolans styrdokument är mycket tydliga vad gäller både hur skolan ska behandla elever och vilka värderingar som ska förmedlas till dem. Till exempel står i läroplanen för gymnasieskolan, GY11, att alla människors lika värde och jämställdhet mellan kvinnor och män är värden som ska både förmedlas och gestaltas (GY11: 5). Alltså behöver skolan både behandla sina elever (och personal) på ett jämlikt och jämställt sätt, samtidigt som den ska lära eleverna att behandla varandra och andra på samma sätt. Skolan ska även ”främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse” (GY11: 5). Detta innebär att allt som skolan presenterar för eleverna måste vara jämlikt och jämställt. Det material som används i klassrummen behöver alltså representera både män och kvinnor och värdera alla människor lika mycket. Då läromedel är gjorda för att användas i skolan är det viktigt att de granskas och ständigt förbättras för att skolan, i så stor utsträckning som möjligt, ska kunna uppfylla styrdokumentens krav.

Alla kurser som ges i svenska gymnasieskolor har ämnesplaner och kursplaner och i ämnesplanen för Religionskunskap 1 konstateras att eleven ska förstå;

*Religion i relation till kön, socioekonomisk bakgrund, etnicitet och sexualitet

*Individens och grupperns identiteter och hur de kan formas i förhållande till religion och livsåskådning utifrån till exempel skriftliga källor, traditioner och historiska och nutida händelser.

Skolverkets kursplan för Religionskunskap 1

([http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-](http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel)

[kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel](http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel))

För att få det lägsta godkända betyget (E) krävs att eleven kan ge

”...några exempel på hur identitet kan formas i relation till religion och livsåskådning...” samt ”...översiktligt redogöra för hur religion kan förhålla sig till etnicitet, kön, sexualitet och socioekonomisk bakgrund”

(Skolverkets kursplan för Religionskunskap 1

([http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-](http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel)

[kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel](http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel))

). Alltså måste religionskursen visa hur religion och dessa kategorier fungerar tillsammans, samt olika människors religiösa erfarenheter. Ämnets syfte är att hjälpa eleverna att vara öppna och toleranta i ett mångfaldigt samhälle, vilket ställer ytterligare krav på undervisningen att visa flera olika människors sätt att leva, förhållanden och tankesätt.

2.4. Tidigare forskning

Läromedel, både för grundskolan och gymnasieskolan, granskas ständigt, bland annat av Skolverket. I många studentuppsatser på olika nivåer (B-, C- och D-nivå) undersöks även läroböcker för olika ämnen, med olika perspektiv, vilka också görs.

Genusperspektivet är nästan lika populärt som det är viktigt. Granskningar kan innebära utveckling av läromedel och kan möjligtvis påverka skolornas val av läroböcker, vilket förhoppningsvis över tid leder till att läroböckernas innehåll blir allt mer jämställt och innehåller relevant och uppdaterat material.

Moira Von Wright analyserade fysikläromedel som en del av projektet *Jämställdhet i läromedel* som gavs ut av Skolverket 1999. Von Wright konstaterar att dessa läromedel förstärker den manliga normen och dessutom värderar det traditionella manliga högre än det traditionella kvinnliga och därmed inte främjar jämställdheten.

Charlotte Pennerdahls *Analys av hur kvinnor framställs i förhållande till män i religionskunskapsböckernas avsnitt om judendomen* (2009, Högskolan i Gävle) undersöker hur kvinnor och män framställs i fyra läroböcker, med fokus på judendomen. Hon analyserar både text och bild och menar att dessa böcker klart är mansdominerade och att kvinnors religiösa liv sällan visas.

Kristoffer Petersson vid Halmstad högskola (2011) undersöker i sin C-uppsats, *Genus i läroböcker för religionskunskap A – En analys av hur genus framställs i avsnitten om judendomen och kristendomen i ett urval läroböcker*, framför allt om män eller kvinnor får representera judendomen och kristendomen i fyra läroböcker för gymnasiet för den gamla kursplanen, Lpf94. Petersson jämför sedan resultaten från de två religionerna och

kommer fram till att kvinnans religiositet beskrivs i mycket mindre utsträckning i avsnitten om judendom än i kristendomen (Petersson 2011: 46). Kvinnor och män representeras, enligt Petersson, någorlunda jämnt i avsnitten om kristendomen, men kvinnor nämns i förbigående eller inte alls i avsnitten om judendomen (Petersson 2011: 46).

Inez Haiders examensarbete *En innehållsundersökning i tre läroböcker i religionskunskap – Bilder av de abrahamitiska religionerna ur ett genusperspektiv* (Södertörns Högskola 2013) undersöker tre läroböcker för högstadiet. Haider undersöker bildmaterialet och kommer fram till att alla tre böcker är mansdominerade (Haider 2013: 24): böckerna visade 95%, respektive 77% och 75% pojkar/män (Haider 2013: 24). Kvinnorna framställdes ofta som passiva, som mödrar och omhändertagare och ibland som offer (Haider 2013: 25) och böckerna förstärker starkt mannen som norm (Haider 2013: 26).

Therese Hedman och **Karin Omark** gjorde en läromedelsanalys 2006 vid Luleå universitet; *Befäster skolan traditionella genusystem? En diskursanalys av skolböcker i årskurs 8*. Hedman och Omark analyserade fyra läroböcker skrivna för NO/biologi, engelska, hemkunskap och teknik. Studien analyserar främst text men även några bilder som uppsatsförfattarna uppfattade som relevanta för deras genusanalys. Resultatet visar att böckerna generellt förstärker genusstereotyper. Kvinnor beskrevs ofta som mödrar och omhändertagande och den heterosexuella mannen framställdes som norm, vilket förstärktes av att kvinnor, i vissa böcker, fick ett eget kapitel eller avsnitt.

2.5. Representation

I denna uppsats undersöks representationer av kvinnor och män, men vad är representation? Representation kan syfta på olika saker och i denna uppsats existerar "representation" på två sätt. En är representationen; framställningen av kvinnor och män i tre olika läroböcker och den andra syftar på koncept.

Ord betyder mer än bara ett ord; många ord syftar inte bara till ett objekt/känsla eller liknande, utan vi förstår ordet som ett helt koncept. Orden *man* och *kvinnor* innebär mer

än bara vilket kön en person har. Kön definieras enligt följande av Nationalencyklopedin; “kön, egenskap hos individ på vilken typ av gameter (könsceller) den producerar” (<http://www.ne.se/k%C3%B6n>) När vi hör ordet *kvinnor* betyder ordet alltså mer än bara dennes kön; det är ett helt koncept (Hall 1997: 16) och hur konceptet ser ut beror på vad det innebär där vi växt upp. Hall (1997) menar att det är genom likheter och olikheter mellan dessa koncept som vi skapar mening och förstår dem (Hall 1997: 22). I en kultur delar de flesta konceptkarta (hur vi organiserar våra koncept), vilket Hall menar definierar en kultur (Hall 1997: 22). Två centrala koncept som används i denna uppsats är kvantitativ och kvalitativ representation som kan förklaras på följande sätt; kvantitativ representation är *antalet* kvinnor och män som förekommer i bildmaterialet och kvalitativ representation är *hur* dessa kvinnor och män förekommer (framställs). Dessa koncept är mina egna och användes även i min tidigare uppsats *Representation – kvinnlig och manlig representation i religionsläromedel* (2014). Hedlin (2006) menar att jämställdhet har en kvantitativ och en kvalitativ dimension, men då diskuterar hon inte i text, utan i samhället (Hedlin 2006: 12). Den kvantitativa dimensionen innebär till exempel att man strävar efter att ha lika många kvinnor som män i riksdagen. När man uppnått det målet har man alltså kvantitativ jämställdhet i riksdagen. Den kvalitativa jämställdheten handlar däremot om villkor och rättigheter, och inte antal. I den kvalitativa jämställdheten ska kvinnor och män ha samma villkor på alla områden, till exempel i arbetet, i hemmet och inom politiken (Hedlin 2006: 12). Koncepten kvantitativ och kvalitativ representation skiljer sig alltså från det Hedlin (2006) talar om, men man skulle kunna hävda att de ingår i de kvantitativa och kvalitativa dimensionerna av jämställdhet.

Denna definition av representation (vad ett ord representerar) är relevant för denna uppsats då läroböckerna har skrivits av människor med svenskklingande namn, vilket inte garanterar att författarna växt upp med en “svensk” konceptkarta, likaväl som ett utländskt klingande namn inte garanterar att personen *inte* växt upp med en “svensk” konceptkarta, men med största sannolikhet delar författarna till dessa böcker i stort konceptkarta. Böckerna har skrivits för gymnasieelever i svenska skolor, vilket innebär att målgruppen är ungdomar mellan 16 och 19 år. Eleverna har olika bakgrund gällande klass, etnicitet, religion, kultur, språk och så vidare, vilket innebär att alla elever inte delar konceptkarta, utan att det kan finnas olika tolkningar av texterna beroende på vem som läser den. Baserat på dessa faktorer (och möjligtvis fler) kommer eleverna att tolka

innehållet olika. Majoriteten elever har dock antingen etniskt svensk bakgrund eller har levt i Sverige i många år, många i hela livet. Alltså kan man anta att de flesta elever, i stort, delar konceptkarta. Min tolkning av materialet kommer inte att vara exakt samma som alla elevers, men liknar troligen majoritetens. Jag positionerar mig i avsnitt 2.7.

2.6. Teoretisk anknytning

2.6.1. Genus

Genus och kön är två olika saker, men de är beroende av varandra. RSFL delar in kön i fyra kategorier; biologiskt kön, juridiskt kön, könsidentitet/mentalt kön och könsuttryck och de menar att kön är ett socialt konstruerat koncept (<http://www.rfsl.se/?p=410>).

Biologiskt kön är en individs fysiska kön; hormoner, genitalier och könskromosomer. Juridiskt kön är det kön en individ är registrerad som i folkbokföringen och i Sverige finns bara två; man och kvinna, medan vissa länder, bland andra Indien, börjar införa ett tredje kön, vilket oftast gäller transpersoner.

(<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/india/10767555/Indias-Supreme-Court-creates-official-third-sex-for-eunuchs-and-transgenders.html>). En transperson är en person som upplever sig tillhöra ett kön som inte överensstämmer med hans biologiska och/eller juridiska kön och detta är individens könsidentitet/mentala kön, vilket är den tredje kategorin. Könsuttryck är hur en individ uttrycker sitt kön. Detta inkluderar saker som kläder, smink och socialt beteende (<http://www.rfsl.se/?p=410>). Under rubriken *Representation* finns nationalencyklopedins definition av kön, som lyder; ”kön, egenskap hos individ på vilken typ av gameter (könsceller) den producerar” <http://www.ne.se/k%C3%B6n>. Alltså motsvarar nationalencyklopedins definition av kön endast en del av RFSLs definition; biologiskt kön.

Det finns alltså olika sätt att definiera kön, och denna uppsats definierar kön enligt RFSLs definition.

En individs genus skiljer sig från kön då en persons genus är, som RFSL uttrycker det, en persons sociala kön (<http://www.rfsl.se/?p=410>). Även nationalencyklopedin använder termen socialt kön; ” **genus** [je:´-] (latin, 'härkomst', 'släkt', 'stam', 'kön', 'art', 'slag'), begrepp inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning och teoribildning som används för att förstå och urskilja de föreställningar, idéer och handlingar som sammantagna formar människors sociala kön.” (<http://www.ne.se/genus/181336>). RFSL påpekar att genus förändras över tid och bland annat involverar hur människor klär sig och pratar, vilka yrken de väljer och deras kroppsspråk ser ut (<http://www.rfsl.se/?p=410>).

Även vårt sätt att se på det biologiska könet påverkas av sociala och kulturella processer, vi har inte alltid sett det som vi gör idag. Till exempel sågs kvinnans kropp under antiken och medeltiden som en mindre fulländad version av den manliga kroppen vilket man menade berodde på en skevhet i fortplantningsprocessen medan kropparna började ses som motsatser under 1700-talet (Edlund, Erson & Milles 2007: 37), vilket stärker uppfattningen att även genus är föränderligt och socialt konstruerat.

Sättet vi sett kropparna som två motsatser går även att finna i hur vi ser på män och kvinnor i allmänhet, istället för som något flexibelt och flytande där alla människor får plats. Transpersoner och personer som föds med genitalier av både manlig och kvinnlig typ är några av de personer som inte passar in i tvåkönssystemet. Vi skapar en maktobalans mellan kvinnor och män genom att hålla isär könen och det är det manliga könet som tillskrivs makten (Edlund, Erson & Milles 2007: 41). Då genus är en social konstruktion har uttrycket “doing gender” eller “att göra kön” börjat användas världen över i olika akademiska områden, och syftar till att genus är en aktiv handling, något vi *gör* genom att agera utifrån samhällets förväntningar och inte något vi *är*. (Coates 2004: 6).

Ytterligare ett argument för att genus är socialt konstruerat är att vad det innebär att vara kvinna eller man beror på vilka grupper vi tillhör, till exempel vilken etnisk och religiös tillhörighet och socioekonomisk bakgrund vi har (Wardhaugh 2010: 334); vad det innebär att vara kvinna i Sverige kan skilja sig från vad det innebär att vara kvinna i Kina eller Nigeria. I varje kultur underhålls och återskapas normerna ständigt, till exempel, via media och andra offentliga sammanhang genom att presentera idealbilder

av kvinnor och män (Connell 2003: 15). Vårt deltagande i genusuttryck är frivilligt, skalan är mångfaldig och vi väljer var på skalan vi vill placera oss. Det finns många sätt för oss uttrycka genus, men våra val påverkas mycket starkt av samhällets förväntningar och normer (Connell 2003: 15). Manligt genus värderas högre än kvinnligt (Connell 2003: 15) och kombinerat med den makt som tillskrivs män ger det dem privilegier i samhället. Dessa privilegier ger män fördelar socialt och ekonomiskt och i vissa länder och tidsperioder är/var dessa privilegier inte bara sociala utan även lagstadgade, till exempel i Sverige före 1921 då endast män hade rösträtt (<http://www.rfsl.se/?p=410>).

Det är de grupper i ett samhälle som har makt som skapar normen för samhället vilket i många länder, inklusive Sverige, betyder att det är mannen som är normen. I västvärlden är vithet och heterosexualitet kategorier som är normativa och associeras med makt. De som passar in i normen får definiera både sig själva och de som inte är normativa blir ”de andra”. (Bruckmuller, Hegarty & Abele 2012: 211) (Lammers, Gordijn & Otten 2009: 187). Detta stöds av Hedlin (2006) som tar upp flera exempel på hur mannen är normen i det svenska samhället. Hon menar att om man inte specificerar könet så syftar det på en man. Genom ett uttalande av författaren Toni Morrison visar hon också att vit hudfärg ofta är normen (Hedlin 2006: 30, 32). Många koncept, yrken, teater, film och så vidare, visar tydligt den manliga normen. De flesta yrken, så länge de inte är typiskt associerade med kvinnor, har ett generellt ord för yrket och ett ord för en kvinna som utför yrket, som lärare - lärarinna, skådespelare -skådespelerska, sångare – sångerska, läkare – kvinnlig läkare och dessa är bara några exempel. Likaså gäller för rösträtt – kvinnlig rösträtt, arbete – kvinnoarbete, litteratur – kvinnolitteratur (Hedlin 2006: 31-32). Män får alltså stå för det allmängiltiga. Det är inte bara att vara man som ger privilegier, utan också att vara vit och heterosexuell, vilket alltså innebär att icke-vita, homosexuella och kvinnor är underprivilegerade. Men en icke-vit, homosexuell kvinna har färre privilegier än en icke-vit, homosexuell man. Detta kallas **intersektionalitet**; att vara medveten om hur olika identitetskategorier påverkar en persons privilegier och ställning i samhället (McCall 2005: 1772-1773). RSFL definierar intersektionalitet så här;

Ett perspektiv som används för att studera hur olika maktordningar hänger ihop med varandra och hur olika identiteter skapas som resultat av exempelvis religiositet, kön, sexualitet, klass och ålder. Hur de olika aspekterna hänger samman ser olika ut beroende på person, grupp och sammanhang

(<http://www.rfsl.se/?p=410>)

När en grupp människor blir definierade av andra uppstår gärna stereotyper, vilket å ena sidan är en naturlig process, då det är ett sätt att försöka förstå världen och ger illusionen av kunskap om särskilda individer (Bodenhausen & Macrae, 1998; Brewer, 1988; Fiske & Neuberg, 1990; Kunda, 1999; Stapel & Koomen, 2001; Van den Bos & Stapel, 2008 i Lammers, Gordijn & Otten 2009: 187) men som samtidigt kan ha negativa konsekvenser, både för individen och för samhället som helhet. Sexistiska stereotyper kan, till exempel, leda till minskat politiskt och ekonomiskt deltagande hos kvinnor (Lammers, Gordijn & Otten 2009: 187)

Västerländsk feminism har, speciellt före 1980-talet, fått omfattande kritik för bristen på intersektionalitet. Västerländsk feminism har oftast fokuserat på vita medelklasskvinnor och glömt bort andra kvinnors förutsättningar och situationer. Transpersoner, icke-vita, kvinnor med icke-normativa kroppar (funktionsnedsättning, fetma o.s.v.) och icke-kristna kvinnor har marginaliserats även inom feminismen. Även idag undviker många kvinnor feminismen då de upplever att den inte arbetar för dem (Scharff 2011: 259). Jämfört med Sverige för 100 år sedan har mycket förbättrats för kvinnor (och andra marginaliserade människor), men det finns fortfarande arbete kvar att göra. Idag kan de flesta svenska kvinnor välja om de vill arbeta, men pressen att göra karriär och samtidigt ta hand om hem och barn är större på kvinnor än på män. Den vanligaste gruppen kvinnor i Sverige är de som väljer både karriär och familj, medan den vanligaste gruppen män prioriterar karriär och fritid (Bergnéhr 2008:27). För att sammanfatta; relationen mellan *kvinnor* och *män* är alltså ojämn i makt och status, och samhället har olika förväntningar på hur en kvinna respektive man *bör* vara. Män tillskrivs makt och kvinnor blir underprivilegerade och definierade av andra (män). Detta innebär att kvinnor lätt blir osynliga, då normen är manlig och män ofta får representera mänskligheten, på många olika sätt.

2.6.2. Postkolonialism

Postkolonialistisk teori är mycket varierad och många postkolonialister har meningsskiljaktigheter och skilda synsätt. Jag presenterar här ändå några idéer och tankar, men hävdar inte att dessa gäller för alla postkolonialister eller att de står för en absolut sanning, McLeod (2000:33) menar att det inte finns *en* postkolonialism. Ämnet

är även stort på grund av de många sätt postkolonialism kan kombineras med andra teorier, till exempel feministisk teori, marxistisk teori och psykoanalys (McLeod 2000: 3). Det finns alltså inte en allmängiltig postkolonialism som kan definieras absolut, utan ändlösa variationer av den, en definition av postkolonialism måste därför vara ganska flexibel.

För att förstå postkolonialism krävs att man förstår kolonialism. Europeiska länder som Storbritannien, Frankrike och Belgien koloniserade flera olika delar av världen. Fokus ligger oftast på tidigare koloniserade områden som blivit engelsktalande, men utesluter inte andra. Kolonialism och imperialism hör ihop; kolonialism existerar inte utan imperialism, men imperialism kan existera utan kolonialism (McLeod 2000: 8).

Imperialism rättfärdigar kolonialism genom att, till exempel, införa idén om att människorna i de länder man koloniserade behövde räddas från sin egen kultur; de var ociviliserade och omoraliska och behövde kolonialisternas hjälp att befrias från detta. Denna syn tvingades även på de koloniserade folken (McLeod 2000: 18).

Kolonialisterna tjänade pengar på att bosätta sig i dessa länder och utnyttja folket och de naturresurser som där fanns tillgängliga för olika typer av handel. Kapitalism och kolonialism är alltså intimt förknippade med varandra (McLeod 2000: 8).

Kolonialismen är idag ett avslutat kapitel. Dekoloniseringen började redan på 1700-talet när amerikanska kolonier frigjorde sig från England, men kolonialismen fortsatte många år efter det. Kanada, Nya Zeeland, Australien och Sydafrika blev delvis självständiga från slutet på 1800-talet men förblev medlemmar i Brittiska samväldet (McLeod 2000: 9). Det var inte förrän efter andra världskriget som afrikanska, sydasiatiska och karibiska kolonier började uppnå självständighet, ofta som ett resultat av antikolonialistiska och nationalistiska gruppers kamp (från urbefolkningen), ofta våldsamma sådana. (McLeod 2000: 8-9).

Som tidigare nämnt rättfärdigade man kolonialismen med urbefolkningens brist på, till exempel moral och civilisation, medan västerlänningen såg sig själv som överlägsen, såväl moraliskt och intellektuellt som teknologiskt (McLeod 2000: 19). Dessa värderingar tvingades på urbefolkningen som så småningom internaliserade dem. Språket hade en stor roll i detta, då kolonisternas språk lärdes ut till de koloniserade och språket bar med sig kolonisternas världssyn och värderingar (McLeod 2000:18). Det

brittiska imperiet styrde alltså inte bara med militära medel, utan även genom att få människor att se sig själva som underlägsna Väst. Till skillnad mot många andra tänkare och forskare som belyst de koloniserade, har Edward W. Said (1979) istället fokuserat på den som koloniserar. Han menar att den information om koloniserade områden som presenterades som fakta i västvärlden är baserad på subjektiva observationer gjorda av människor (främst män) som tolkat vad de sett utifrån redan kolonialistiska värden och synsätt (Said 1979: 40,46,52). En kort och simplificerad sammanfattning av orientalism kan vara som följande; Occidenten är Västvärlden medan Orienten (oftast) är Afrika och Sydasiien (vilket dock ibland kan breddas och inkludera andra platser, såsom Mellanöstern). Det Orienten är, är Väst inte (Said 1979: 45); alltså, om Orienten är ociviliserad, omoralisk, sexuell och så vidare så är Occidenten civiliserad, moralisk och dygdig. De egenskaper som tillskrevs orienten klingade negativt för kolonialmakten och västvärlden (McLeod 2000: 40). Orienten sågs också som gammaldags, bakvänd och stillastående, till skillnad från den progressiva västvärlden. Den sågs också som konstig, udda och exotisk. (McLeod 2000: 44). Denna typ av tankar och resonemang kallas koloniala diskurser (orientalism är alltså en variant av koloniala diskurser) och påminner om sättet vi tänker kring män och kvinnor. Koloniala diskurser har påverkat vad vi gärna tror är objektiva fakta, även idag och detta gäller även religionsvetenskapen (McLeod 2000: 41). Alltså måste vi vara uppmärksamma på rasistiska och kolonialistiska representationer av människor i andra religioner och deras kultur.

Postkolonialism, kan som ovan nämnt, kombineras med andra teorier, bland andra, feminism. Detta görs ofta, då feministisk forskning och litteraturanalys får relativt stor plats i postkolonialismen. Något många feminister inom postkolonialismen ser som ett problem är att västerländsk feminism uppfattas som universell teori. Det förtryck som västerländska (vita) kvinnor utsätts för kan se mycket annorlunda ut än det förtryck som gäller för kvinnor i gamla koloniserade områden (eller de kvinnor som härstammar från dessa områden). McLeod (2000) talar om något som kallas dubbel kolonisering (McLeod 2000: 175), vilket innebär att de både utsätts för kolonialismens och patriarkatets förtryck. I detta sammanhang får västvärldens vita kvinnor ett partiellt övertag; de är överlägsna dessa kvinnor när det gäller kultur och hudfärg, men underlägsna västerländska vita män. Kolonialismen och patriarkatet har många gemensamma nämnare, vilket kan visa sig både konkret och abstrakt (till exempel att

kvinnors rösträtt inte är självklar eller att kvinnor inte är lämpade att vara chefer för att de har PMS). De liknar även varandra i den bemärkelse att de skapar ett förtryck som både utövas av människor utifrån men också genom individen själv genom att det internaliseras. Kvinnor världen över blir marginaliserade. Skillnaden mellan vita västerländska kvinnor och *women of color* (WOC) – både de som lever i de tidigare koloniserade områdena och de som nu lever i västländerna – är att WOC marginaliseras av både kolonialism och patriarkat. Det finns flera olika typer av patriarkat i olika delar av världen, man kan alltså inte tillämpa definitionen av ett patriarkaliskt system på alla världens samhällen (McLeod 2000: 174). Både postkolonialismen och feminismen har som mål att utmana förtryckande strukturer. (McLeod 2000: 174).

Postkolonialismen är alltså inte homogen utan mycket mångfaldig med många olika appliceringsområden. Den fokuserar på de effekter i form av dominans och underordning som kolonialismen fört med sig på olika platser (<http://www.ne.se/postkolonialism>) och vilka diskurser som under kolonialtiden funnits på dessa platser. Begreppet används idag även i plural och kan finnas i boktitlar, såsom *Postcolonialisms: Caribbean Rereading of Medieval English Discourse* av Barbara Lalla (2012) eller *Postcolonialisms: An Anthology of Cultural Theory and Criticism* av Gaurav Gajanan Desai och Supriya Nair (2005).

Simon Featherstone (2005) betonar också forskningsfältets variation och hur varje studie på något sätt måste definiera hur den förhåller sig till postkolonialismen som teori (Featherstone 2005: 6). Han själv fokuserar i boken *Postcolonial Cultures* på brittisk kolonialism i Afrika, Australasien, Indien och Irland (Featherstone 2005: 6). Han kritiserar postkolonialistiska forskare för att utelämna populärkultur och uttrycker en viss förvåning då postkolonialismens mål är att utmana invanda och dominanta mönster och system, och ändå exkluderar stora mängder material genom att främst fokusera på litterärt material (Featherstone 2005: 8), vilket varit postkolonialismens huvudfokus sedan begynnelsen när man började läsa verk från koloniserade områden (McLeod 2000: 23). På universitet och högskolor världen om finns olika kurser som undervisar postkolonialism med olika ämnen som analysområde och Featherstone (2005: 9) menar att för de lärare, professorer och skolor som vill bredda ämnet till något mindre vanligt, som till exempel film och musik, är det svårt att finna litteratur och material som kan användas till undervisningen, då de läromedel i postkolonialism som skrivits oftast

behandlar litteraturanalys (Featherstone 2005: 9). Featherstone (2005) menar att detta mångfacetterade forskningsfält ofta ställer tre huvudfrågor; Vem talar den till? Var talar den från? Vems intressen representerar den? (2005: 10). Ett dilemma med postkolonialism(er) är att samtidigt som man försöker öppna upp för de *underordnade* röster som tystats i århundraden, så är det principiellt omöjligt att åstadkomma detta då att vara röstlös ingår i att vara underordnad (Featherstone 2005: 10).

2.7. Författarens positionering

Då analys av text, speciellt genom framing, egentligen handlar om tolkningar vill jag positionera mig som författare, för att läsare ska förstå varifrån min tolkning kommer. Jag försöker i uppsatsarbetet vara så objektiv som möjligt, men ingen tolkning är helt objektiv och min bakgrund påverkar hur jag förstår materialet och teorierna. Jag föddes och växte upp i Sverige med svenska föräldrar. Jag är fjärde generationens invandrare och min familj på båda sidor har arbetarbakgrund. Båda mina föräldrar har högskoleutbildning och tillhör idag medelklassen. Jag är vit, heterosexuell, cis-person, vilket betyder att jag identifierar mig med mitt biologiska och juridiska kön ("cis" är latin och står för "på samma sida" RFSL <http://www.rfsl.se/?p=410>) och har en normativ funktionsprofil, vilket innebär att jag inte behöver hjälp att klara min vardag, varken fysiskt, känslomässigt eller mentalt. Jag har genomgått tio terminers studier på högskola, vilket innebär att jag har viss akademisk erfarenhet.

3. Resultat

I detta kapitel presenteras resultaten. Det finns tre olika typer av resultat; kvantitativ representation, kvalitativ representation och skillnader mellan kristendomen och de övriga världsreligionerna (judendom, islam, hinduism och buddhism). Se min definition av koncepten kvantitativ och kvalitativ representation under rubrik 2.5 Representation. Kvantitativ representation innebär här allt bildmaterial med manligt eller kvinnligt innehåll; människor, gudar, teckningar, målningar, religiösa karaktärer et cetera, medan kvalitativ representation syftar till sådant som visar levande människor, alltså; mänskliga erfarenheter, religiöst utövande, kulturell erfarenhet, et cetera. Jämförelsen mellan religionerna syftar till kvantitativ och kvalitativ representation. En förteckning

av alla bilder som visar kvalitativ eller kvantitativ representation finns att läsa i detta kapitel.

Samtliga bilder har noterats i bildförteckningen, men de bilder som visar objekt eller kroppsdelar som saknar tecken på ett kön räknas till kategorin ”inga”. När procenten räknas ut räknas bilderna i kategorierna ”inga” och ”båda” inte med, då ingen av dem bidrar till att se förhållandet mellan antalet bilder som kvinnor och män syns i. Alltså räknas endast bilder där endast män *eller* endast kvinnor visas. Procenttalen räknas ut för att kunna avgöra om materialet domineras av ett kön, och enligt Statistiska centralbyrån måste ett kön få minst 60 % av utrymmet för att det ska räknas som dominerande (Statistiska centralbyrån 2014: 2). Om kategorin ”båda” räknades med kan alltså båda könen få över 60 %, dessa bilder kan räknas två gånger. Därför tas de inte med i beräkningarna.

3.1. Mittpunkt

I boken *Mittpunkt* (2011) av Bengt Tollstadius och Ingemar Öberg finns totalt 59 bilder (se tabell 1). Män förekom ensam i 21 bilder medan kvinnor förekom ensam tre gånger. Män och kvinnor förekom i samma bild en gång. Gällande kvalitativ representation förekommer män nio gånger ensam, kvinnor två och tillsammans förekommer de en gång (tabell 1).

Totalt visas män *eller* kvinnor i 24 bilder. Bilder på män tar upp 87.5 % av bilderna medan kvinnor tar upp 12.5 % (se tabell 2).

Tabell 1. *Representation - Mittpunkt*

Kvantitativ representation	Antal
Män	21
Kvinnor	3
Båda	1
Inga	34
Kvalitativ representation	

Män	9
Kvinnor	2
Båda	1

Tabell 2. Procent - Mittpunkt

Kategori	Procent
Män	21/24 = 87.5 %
Kvinnor	3/24 = 12.5 %

I tabell 3 finns korta beskrivningar av de bilder som på något sätt rör manligt eller kvinnligt; antingen föreställer bilden levande människor där det går att, på något sätt, avgöra motivets kön, eller så föreställer bilden något som refererar till ett kön, alternativt att bildtexten refererar till män och/eller kvinnor eller manlig och/eller kvinnlig erfarenhet.

Tabell 3. Bildförteckning Mittpunkt

Religion och livsåskådning
1. Man - äldre, ansikte i profil, delar av händer - ser ut att be. S 6
2. 3 män, 2 kvinnor på "forsränningsflotte". S. 9
7. Staty av Karl Marx S. 17
8. Bild av bok (Jean-Paul Sartre) med hans ansikte S. 18
Etik och moral - Vad du tycker och vad du gör
10. Suddig bild med maskulin silhuett bakom fängelsegaller S. 22
11. David Beckham i fotbollströja med armen upp och knuten näve S. 26
Världsreligionerna - En liten inledning
17. Symbol - Blomma med Ganesha i mitten S.40
Judendom
18. Man - äldre med skägg, hatt och svarta kläder som läser en bok. Hebreisk text på väggen bakom honom S. 42
22. Man i hatt, svarta kläder och långt skägg kysser Klagomuren i Jerusalem S. 51
Kristendom

24. Mörk bild av Jesus på korset S. 56
26. Målning av Jesus S. 59
27. Staty av Jesus S. 59
28. Jesusstatyn i Rio S. 59
29. Jesus på korset i en kyrka/katedral s. 59
30. Målning eller fönstermålning av Jesus s. 59
33. Staty av Jungfru Maria S. 66
34. Kvinnlig biskop och präster (8 kvinnor). S. 71
Islam
35. Man på knäna med huvudet mot golvet i moské S. 74
37. Tre människor i rosa slöjor, varav två håller varsin bok. Två av dem har synliga ansikten, medan den tredje syns snett bakifrån så ansiktet döljs, men av slöjan att döma kan hen antas vara en kvinna S. 77
Hinduism
40. Manlig gudabild S. 88
42. Staty av Shiva som dansar, under hans fot ligger en man som håller en kobra S. 92
Buddhism
45. Buddhastaty S. 102
47. Buddhastaty i sten i en skog S. 106
49. Buddhistmunk S. 111

3.2. En mosaik

En mosaik (2009) av Olov Jansson och Linda Karlsson finns totalt 212 bilder, varav 144 föreställer män och/eller kvinnor. Män förekom ensamma i 63 bilder medan kvinnor förekom ensamma i 36. Tillsammans förekom män och kvinnor 45 gånger, se tabell 4. Män tar upp 64 % av bildutrymmet, medan kvinnor tar upp 36 % (tabell 5). Mäns kvalitativa representation finns i 50 bilder, respektive 34 för kvinnor. Båda könen syns tillsammans i 40 bilder (kvalitativ representation).

Tabell 4. Representation – En mosaik.

Kvantitativ representation	
Män	63
Kvinnor	36
Båda	45
Inga	68
Kvalitativ representation	
Män	50
Kvinnor	34
Båda	40

Tabell 5. Procent – En mosaik

Kategori	Procent
Män	63/99 = 64. %
Kvinnor	36/99 = 36 %

Tabell 6. Bildförteckning – En mosaik

Kultur och Religion
1. Flicka i elektronisk Luciakrona. S.8
2. Tre par ben som går, i kostym, ger maskulint intryck S. 8
3. Silhuett av maskulin figur med universum i bakgrunden S. 8
Kultur
6. Ung man med röd och gul tuppkam och en icke-vit man med ansiktet målat i rött och gult, huvudbonad, bar överkropp och röda, svarta och vita halsband S. 10
8. Tre unga kvinnor S. 13
9. Två unga män som åker skateboard S. 14
10. En grupp människor som dansar små grodorna runt en midsommarstång, främst kvinnor i förgrunden S. 15
11. Människor som reser totempåle. Främst män i förgrunden S. 15
12. En grupp icke-vita småpojkar. De håller varandras händer S. 17
Religion
20. Ung kvinna sitter på en trädgren S.23
21. Två barn tittar på en gorilla genom ett fönster. De kan uppfattas vara en pojke och en flicka S. 24
22. Maskulin silhuett med universum i bakgrunden S. 27
23. Kvinna sitter på en brygga S. 28
24. Vit kvinnlig läkare med stetoskop lyssnar på ett icke-vitt barn som ligger i en säng och har dropp. S. 31

25. Bild på de fyra hobbitarna Pippin, Merry, Frodo och Sam från filmen Sagan om Ringen S. 32
26. Del av <i>Adams skapelse</i> av Michelangelo. Adam och den kristna guden vars fingertoppar möts S. 33
27. Ett hundratal män på knäna med huvudet mot golvet i en moské. S. 34
28. En icke-vit man i bar överkropp står i vatten upp till bröstet som med händerna ihop framför ansiktet S. 34
29. Två unga kvinnor i studentmössor, vita kläder och blommor hängande runt halsen S. 35
30. Målat porträtt av Isaac Newton s. 36
31. Målad bild på två förhistoriska människor med fruktträd i bakgrunden S. 37
35. Buddhastaty(?) med en svastika på bröstet S. 40
Kultur och religion hänger ihop
37. Ung kvinna med elektronisk Luciakrona S. 42
38. En man och en kvinna som arbetar i ett bageri S. 44
39. Svart-vitt foto av en kvinnlig lärare och fyra barn, två pojkar och två flickor vid gamla skolbänkar med knäppta händer S. 47
41. Tre pojkar och en kvinna vid ett bord i skolmiljö S. 48
43. Två män i vatten S. 49
47. Två flickor dansar med varandra S. 50
Religion och livsåskådningar
48. En äldre man med skägg håller ett horn S. 52
51. Två händer framför buddhistisk munkmantel håller en stor guldnöckel S. 52
53. En kvinna mediterar S. 52
Judendom
55. En judisk man med hatt, svarta kläder och skägg bär på gröna kvistar och talar i mobiltelefon S. 56
56. En kvinna håller en bok S. 61
57. En man i svart kostym och skägg S. 61
58. En grupp män och pojkar håller böcker och står vända mot västra muren i Jerusalem s. 63
61. Två män som håller bönekapslar S. 65
62. Tre män, tre kvinnor och två småbarn sitter runt ett bord och äter S. 66
64. Fyra unga kvinnor sitter på en asfalsväg S. 68
66. Isaac Bashevis Singer S. 72
67. Sju män med musikinstrument S. 72
69. Målning som visar Jesus på korset samt föremål, kvinnor och män S. 72
71. En på bild Albert Einstein S. 73
72. Målning av en man och en kvinna på en strand i badkläder S. 74
73. Ett svart-vitt foto på Basia Frydman s. 74
Kristendom
74. Kvinnor och män i sitter i bänkarna och på golvet i en kyrka. En man är i fokus S. 76
75. Påven Johannes Paulus II S.79
76. Två män på en scen, varav en förefaller föreställa Jesus S. 81
78. Michelangelos <i>Yttersta domen</i> S. 84 Både män och kvinnor
80. Påven och patriarken av konstantinopel S. 86

81. En stor grupp människor sitter framför en scen S. 91. Män och kvinnor.
82. En kvinnlig präst delar ut oblat till en man och en kvinna. En man delar ut vin. S. 92
86. Två pojkar, en man och en kvinna tänder ljus S. 96
87. Två vuxna män och två unga flickor i vita kläder i vatten S. 96
88. Ett brudpar, en präst, män, kvinnor och barn i en skogsdunge under en vigsel S. 98
89. Fem vuxna män och en pojke spelar musikinstrument, det finns många blad och blommor runtomkring dem S. 98
90. Flera gravstenar. Gravstenen i fokus lyder: "Sten Larsson" S. 99
91. En målning av ett skepp och fyra män som kastar Jona i havet S. 100
92. Två kvinnor håller två tunna ljus var, i bakgrunden syns fler människor S. 100
97. Målning av en vit Jesus med utsträckta armar S. 102
98. Träskulptur av en icke-vit Jesus huvud med törnekronan S. 102
99. Ett krucifix av en vit Jesus S. 102
100. En målning av en icke-vit Jesus som bär på korset med törnekronan S. 102
Islam
101. Sju kvinnor iklädda slöjor går upp för en trapp mot en moské S. 104
102. Tre unga kvinnor. En bär slöja S. 108
103. En grupp män och en bebis i blå kläder ber. S. 106
105. En kvinna iklädd slöja skakar hand med påven. Bredvid henne står två män i kostym S. 110
107. Ett par maskulina händer håller ett paket med köttbullar. På etiketten står "Halal köttbullar" S. 113
109. Stora folkmassor kringa Kaban S. 115
110. En man talar inför 15 män S. 116
111. En äldre kvinna i slöja sitter tillsammans med en yngre man och en yngre kvinna som har ett litet barn i knäet i en soffa vid ett bord med flera olika sorters mat S. 117
113. En man håller ett litet barn S. 119
114. En man och en kvinna sitter framför en man i vackra kläder. I bakgrunden står en stor folksamling S. 119
115. Ett 20-tal kvinnor iklädda slöja och några barn sitter runt små runda bord S. 119
117. En man sitter skräddare i ett stort rum på bönemattor S. 122
121. En kvinna och ett barn i en moské S. 123
122. Några hundratal kvinnor står framför en moské, några kvinnor står i fokus längst fram S. 124
123. En kvinna håller ett litet barn framför en lermoské S. 124
Hinduism
124. En liten pojke med smycken och guldfärgad huvudbonad pratar i en mikrofon som en maskulin hand håller åt honom. Bakom honom står en man och filmar och ytterligare en man som håller en liten mikrofon. S. 126
125. En äldre man står vid en flod och håller en lång pinne S. 128
126. Två unga kvinnor tittar på en mobiltelefon tillsammans. De har båda på sig många smycken S. 134
127. En grupp Hare Krishna-anhängare dansar och spelar på en trumma i statsmiljö S. 136

128. Insidan av ett tempel med ett 20-tal människor med ryggen till, både kvinnor och män S. 137
130. En maskulin hand sätter en diamantring på en feminin hands ringfinger S.140
131. En död kvinna svept i ett orange tyg ligger på stora trädbitar och en man håller pinnar som brinner S. 141
132. Staty av Shiva S. 142
133. Målning av Ganesha S. 142
134. Kvinnor och män på en filminspelning med en staty av Shiva i bakgrunden S. 142
136. Ett tiotal manliga polisstudenter står i formation, varav en bär turban S. 143
137 Ett tiotal slöjbeklädda kvinnor och flickor sitter framför ett altare S. 144
139. . En äldre man med turban och skägg bläddrar i en mycket stor bok S. 144
Buddhism
140. Tre män bär en buddhastaty. Bredvid dem går en buddhistisk munk och bakom den går en grupp män och kvinnor. Männen är i förgrunden S. 146
141. Ett 20-tal människor men ryggen till kameran framför en mycket stor buddhastaty S.149
142 En äldre kvinna ger mat till tre munkar S. 154
143. En kvinna ber i ett tempel framför en buddhastaty S. 155
144. Dalai Lama med händerna ihop. S. 156
148. En man tänds ett ljus bland flera andra ljus i tempel. S. 160
150. Fyra män i mörka kläder sitter skraddare på marken S. 162
151. Två män bär en buddhastaty framför ett Folkets Hus. Framför dem går en munk och bakom den står en grupp människor S. 162
Nya religiösa rörelser
153. Thomas DiLeva på en sten vid vatten S. 164
154. Tre män och en kvinna. Två av männen håller den tredje i varsin arm medan han hänger nedåt och tittar uppåt. Kvinnan står bakom. S. 166
156. En kvinna ligger inlindad i vita handukar och har stenar i olika färger i olika mönster lagda på olika ställen på kroppen S. 168
157. Två män och en kvinna står i röda mantlar. Kvinnan håller ett horn med runor på S. 170
158. En man med röda kläder, bjällra och smycken slår på en stor trumma som han håller i handen S. 171
159. En grupp människor står runt en eld. Två är kvinnor och sju är män. En man håller en filmkamera och en man håller en lång pinne i elden. Två män håller deras händer mot brasan S. 172
160. Anton LaVey i svart hatt, hållandes en röd ros S. 173
161. En ung man med svarta kläder, tatueringar på armar, hals och ansikte som bär en svart t-shirt med en djävul på S. 175
Sekulära livsåskådningar
162. En bit rosa, gult och orange tyg som ser ut att vara en jacka men en pin som det står "God utan gud" på. Långt blondt hår faller på tyget, vilket kan uppfattas ge ett feminint intryck S. 177
163. En grupp ungdomar springer på en grusväg mot kameran. Fyra tjejer och fyra killar är synliga S. 178

164. En man dricker vatten ur händerna ur en bäck i vildmarken S.180
166. En kvinna i vinterjacka och mössa står framför en röd flagga med symbolen för feminism; venustecknet (ringkorset) med en knytnäve i mitten) S. 181
167. En målning i svart, vitt och grått föreställande en naken "kvinnlig" kropp med halvt mörkt och halvt ljust ansikte som föder barn. Text i målningen lyder: "GOD GIVING BIRTH" S. 181
168. Fyra människor sitter på en bänk, varav två kan konstateras är vuxna kvinnor. Nedanför står en liten flicka. I bakgrunden är en stor bild på Karl Marx S. 182
169. Fidel Castro och påven skakar hand S. 182
Att vara människa
171. En ickevit maskulin hand håller en vit feminin hand som har långa röda naglar S. 186
Etik
175. En man läser en karta på en brygga i vid en sjö omringad av skog. Bredvid sig har han en cykel med packning S. 186
177. En liten pojke iklädd ljus kostym håller en liten gris som bär sele S. 190
178. En suddig man går bland hundratals/tusentals kalkoner i ett stort rum S. 190
179. En mosaik föreställande människor i olika åldrar från olika kulturer, med olika hudfärger, kläder och föremål. Texten "Do unto others as you would have them do unto you" finns i nedre halvan av mosaiken S. 193
180. Två kvinnor och en man gör iordning smörgåsar. S. 194
181. En ung man i bygghatt och arbetarbyxor håller i ett verktyg som han använder på något som är ur bild S. 197
182. En äldre kvinna i läkarrock håller ett stetoskop. I bakgrunden ligger en äldre man i en sjukhussäng S. 197
183. En ung man sitter vid ett bord medan en äldre man står bredvid och böjer sig över bordet. I handen har han en penna och pekar på ett papper S. 198
185. En ung man skriver på en lapp. I bakgrunden står ett orange tält och ett bokbord. Vid bordet står två kvinnor i vita rockar. Inuti tältet finns en stor skylt, men vissa bokstäver är skymda, men det förefaller stå; "300 dagar kvar till OS - avskaffa dödsstraffet nu!" S. 200
Identitet
189. En ung kvinnas ansikte. Hon kan uppfattas vara fundersam. I vänstra hörnet finns ett inklippt pass med suddade personuppgifter S. 208
190. Fyra ungdomar, tre tjejer och en kille ligger på golvet, skulle kunna uppfattas vara ett scengolv tack vare svartmålade träplankor och olika färger som speglas i golvet (färgade lampor - scenljussättning) S. 211
191. En reklamskylt på en busshållsplats. Reklambilden föreställer en kvinna i underkläder från H&M och säljer en push-up-BH. På marken nedanför står ett litet barn som tittar på skylten S. 212
192. Två kvinnor håller två små bebisar som har linnen med den amerikanska flaggan på, blå hattar och rosa solglasögon, bebisarna har alltså identiska kläder S. 213

193. En del av en publik. I förgrunden står en handfull unga män med gul-blå kläder och halsdukar och håller upp händerna. Bakom den hålls en skylt upp som lyder; "Zlatan the king" S. 215
194. En kvinna som bär slöja sitter i förarsätet på en buss iklädd uniform och namnskyld S. 217
195. En ung människa med rakat huvud. I bakgrunden står män med filmkameror. Den unga människans könsidentitet/tillhörighet är svår att bedöma. Hen ser upprörd ut S. 219
196. Bilden föreställer ett halvt ansikte och en hals. Personen på bilden förefaller vara kvinna. Runt halsen har hon ett halsband med ett kors S. 220
Kärlek
198. En målning föreställande två människor; en kvinna och en man där åtminstone mannen är icke-vit S. 225
199. Två par ben och fötter i en hängmatta. Ett par bär jeans och förefaller maskulina, det andra paret bär tätt åtsittande svarta byxor och kjol/klänning och förefaller vara feminina S. 226
200. Bröllopstårtsdekorationer. Två brudar iförda bröllopsklänningar på toppen av en tårta S. 228
201. En icke-vit kvinna och en vit man. Mannen håller ett bebis, de båda vuxna ler S. 230
202. En statyett av Frej med en erigerad penis S. 232
203. En kvinna, en liten pojke och en man vid en stenpelare. Kvinnan är i fokus. Bakom dem står en byggnad med en staty av den hinduiska guden Hanuman på taket S. 235
205. Ett foto på en maskulin figur hållandes ett foto på Fadime med en ram av vita rosor. Under fotot står texten; "aldrig Pela och Fadime föreningen", möjligtvis skymms ett ord före "aldrig" av en ros S. 238
206. Nio icke-vita unga män sitter i två rader och fyller upp hela bilden S. 239
207. Tre icke-vita kvinnor som håller småbarn S. 240
Döden
208. Ljus på vatten. Två mindre båtar; tre maskulina figurer i en, minst en maskulin figur i den andra. De övriga fyra går ej att avgöra S. 242
209. Ett gammalt svart-vitt foto. En man, en kvinna och två unga pojkar framför ett hus. Framför dem ligger ett barn i en kista omgiven av blommor S. 245
211. En kvinna står framför Estoniamonumentet i Stocholm. Hon drar sin hand över ett specifikt namn S. 251
212. Lars Söderdahl, Astrid Lindgren och Staffan Götestam (Skorpan och Jonatan) på inspelningen av filmen Bröderna Lejonhjärta, sitter på en stenmur tillsammans

3.3. Religionskunskap

I *Religionskunskap* (2009) av Lars-Göran Alm finns totalt 115 bilder, varav 27 visar män ensamma respektive 15 för kvinnor. Både män och kvinnor förekommer tillsammans i 27 bilder (kvantitativ representation). 46 bilder visar symboler, objekt eller bilder på kroppsdelar där det är omöjligt att avgöra vilket kön personen har. Bilder som visar kvalitativ representation är 16 för män, elva för kvinnor och 17 för båda könen tillsammans (se tabell 7).

Tabell 7. *Representation – Religionskunskap.*

Kvantitativ representation	
Män	27
Kvinnor	15
Båda	27
Inga	46
Kvalitativ representation	
Män	16
Kvinnor	11
Båda	17

Tabell 8. *Procent – Religionskunskap.*

Kategori	Procent
Män	$27/42 = 64 \%$
Kvinnor	$15/42 = 36 \%$

Tabell 9. *Bildförteckning – Religionskunskap*

Varför studera livsåskådningar
1. En gråtande nyfödd pojke som hålls av handskbeklädda händer. I bakgrunden syns blå operationsdukar. S. 6
2. En ung pojke som är klädd i vit kostym med en vit och blå mantel och hatt. Han håller även en spira. S. 9
3. En man i gul och röd dräkt hållandes stora kastanjetter hoppar över en madrass med sex bebisar på. En kvinna och en man har händerna på två barn var. I bakgrunden går två män i svarta höga byxor och vit skjorta, flera män med långa svarta kappor. Några människor tittar ut ur ett par fönster. S. 10
Livets kretslopp - Naturreligioner, hinduism och buddhism
5. Statyett/figur. En människa med bröst som håller en stor mask/huvud. S. 15

6. Stenstatyer i ett skogsparti. Statyerna ger ett maskulint intryck. S. 16
8. En man och en kvinna och en liten pojke. Mannen håller en vit fågel, kvinnan håller två guldföremål. Pojken sitter ned och håller en skål med fjädrar och löv. Pojken är täckt med blod. S. 19
Hinduismen
11. En statyett som föreställer Shiva. S. 23
12. En stor folksamling vid en flod. I fokus är en grupp kvinnor med färgstarka sjalar och man som rider en elefant. I vattnet syns båtar, ytterligare två elefanter och människor som vadar. S. 23
13. En kvinna placerar något på ett altare. Högst upp på altaret finns några gudastatyer som är täckta med blommor. Längre ner står fat med frukt och blommor. S. 25
14. En kvinna håller sin hand mot en mans panna. Hennes hårbotten är röd. Bakom paret ses ett mansansikte. S. 26
15. En målning av en manlig och en kvinnlig figur. Kvinnans hy är ljus medan mannens är blå. De är båda nakna och mannen håller sin vänstra hand på ett av kvinnans bröst. S. 27
16. Fem kvinnor och tre män sitter framför ett altare i ett tempel. Längre fram står fler människor, både kvinnor och män. S. 28
17. En målning av en kvinna med fyra armar. Hon är mycket utsmyckad och håller två blommor i två av händerna och håller guldmünt med de två andra. S. 29
18. En man i bar överkropp sitter skraddare med armarna vilandes på knäna. Han blundar. S. 30
19. En man i vitt tyg runt midjan som täcker ner till knäna står i vatten. Bredvid sig har han två kärl. S. 32-33
Buddhismen
20. En staty av Buddha S. 35
21. En buddhastaty i sten. S. 35
22. En vuxen munk och tre unga pojkar i munkklädsel som går ner för stentrappor. Bakom dem står stora stenstatyer. S. 36-3
24. En person med rakat hår i vita kläder sitter skraddare i en grotta. S. 38-39
25. En lång rad unga pojkar med rakat huvud och vinröda kläder får mat av en kvinna. S. 40-41
27. En mandala i rött och grönt. Både kvinnor och män. S. 43
28. En äldre man skjuter pilbåge. S. 44
Världshistoriens gud - Judendom, kristendom och islam
Gamla testamentet
30. En bild av Adam och Eva, fruktträdet och ormen. S. 49
32. En mansfigur med röda vingar står på en liggande man med stort skägg. Vid mannens fötter sitter en kvinna med långt hår med böjt huvud. Mannen med vingarna håller något på den liggande mannen. S. 51
Judendomen
35. Sju vita, blonda kvinnor står vid en flod. En kvinna håller en korg som en bebis ligger i. S. 54

36. En äldre man går tre unga pojkar. Alla bär svart kostym och vit skjorta och pojkarna har rakat håret på toppen av huvudet. S. 56-57
37. Svart-vitt foto. Två män, två kvinnor och en pojke med davidstjärnor på sina kappor håller i väskor. S. 58
38. Ett brudpar - en man och en kvinna, står under en judisk bönesjal. Till vänster om dem står en rabbin och håller en bok. S. 60
39. Svart-vitt foto. Fyra män står längs en vägg och håller en varsin öppen bok. Alla bär antingen mössa, hatt eller kippa. S. 61
40. Två män i en matbutik. Den ena mannen står bakom en disk och bär kippa. S. 62
Kristendomen
43. Flera tunna ljus i en låda med sand. Flera människor i bakgrunden, både kvinnor och män. S. 64
44. Målning av Jesus på korset och en kvinna och en man står nedanför och ser på honom. S. 66
45. Målning av Jesus som svävar. Nedanför honom ligger och står andra män som de flesta håller upp armarna mot honom. S. 67
46. En stor folkmassa sitter på en gräsmatta omringad av skog. Framför människorna står ett kors och ett altare av björk. Framför altaret står en präst. Både män och kvinnor. S. 70
47. En ung kvinna står på knä på en stol, med händerna knäppta. Det finns flera rader med stolar och lokalen förefaller vara en kyrka. S. 72
50. En manlig präst ger nattvard till några människor. Tre män och en kvinna. S. 76
51. Golvmålning av Maria och Jesusbarnet. Röda, rosa, gula och vita blommor ligger på golvet. S. 78
Islam
53. En målning av en man med färglada kläder och stora färglada vingar. S. 82
56. Stor folkmassa som ber i en mycket stor moské med många pelare. S. 86-87 (det går inte att avgöra om det är män eller kvinnor när man ser på bilden, men det kan antas att det endast är män på bilden eftersom det är huvudrummet i moskén).
57. Mycket stor folkmassa där människorna ber mot Kaban. S. 88-89
58. En icke-vit ung kvinna i grå mjukisbyxor, huvtröja, läderjacka och gul slöja. S. 90
60. En man sitter framför Mihrab. S. 95
Människan eller gud? Sekulariseringen och religionens återkomst
Sekulära livsåskådningar
63. En svart-vit teckning som föreställer tre vita människor, och en icke-vit människa. En av de vita människorna är kvinna. Kvinnor håller upp en måttstock och mäter en vit och en icke-vit man som är lika långa. S. 100
64. Svart-vitt foto a Jean-Paul Sartre som röker pipa. S. 101
65. Målning av Olympe De Gouges. S. 102
66. Svart-vitt foto av Simone de Beauvoir som sitter vid ett skrivbord. S. 102
67. En liten pojke dammsuger medan en ännu yngre pojke leker med bilar på golvet. S 103

Religionens återkomst
69. En man sätter en ring på en kvinna i brudklänning medan en annan man håller en bok framför sig dem. S. 108
71. Bild på Ulf Ekman vid en talarstol och till höger om honom står nio kvinnor som ser ut att sjunga, vissa håller händerna i luften. Ekman är i fokus och kvinnorna suddiga. S. 110-111
72. En ung kvinna i lila sari viftar ett föremål i luften, bakom henne finns tavlor som föreställer hinduiska gudar och till vänster om henne en staty som föreställer en man. S. 112-113
73. Tom Cruise vid en talarstol. Bredvid honom står en kvinna. S. 115
74. En icke-vit kvinna håller en kristall som hänger i en tunn kedja ovanför en annan icke-vit kvinnas mage. Den andra kvinnan ligger ner. S. 116
75. En kvinna sitter naken på en brygga vid en sjö. Det är gryning eller skymning och dimman ligger på vattnet. S. 117
76. Stora folkmassor framför och i ett tempel. Templet är upplyst av många lampor i olika färger. S. 120
77. Vladimir Putin håller handen på en prästs axel i en kyrka. Fem andra män står bredvid och bakom dem. S. 122-123
78. Tre män i vita kläder och gröna turbaner bär säckar från en lastbil. Sex andra män står vid sidan om och hjälper till. S. 124
Hur ska vi leva? Ett arbetsmaterial om de moraliska frågorna
Moral och etik
82. Serieteckning. En man tittar på en gitarr som står i ett skyltfönster med en till salu-skylt S. 131
83. Serieteckning. En man spelar gitarr på en scen inför en publik. Bakom honom står "Talangjakt". S. 131
84. En man tar emot ett pris på en scen. Bakom honom står "Årets guldskiva". S. 131
86. Ett par unga tvillingsystrar, som båda ler och har samma frisyr och kläder. S. 137
Kärlek och sex
88. En tecknad bild av en man och en kvinna som ser på varandra med ett hjärta i mitten. S. 141
89. En tecknad bild av två kvinnor som ser på varandra med ett hjärta i mitten. S. 144
90. Två män vandrar på klippor, och kliver över vattensamlingar. S. 145
92. En kvinna i brudklänning och en man i kostym sitter i en bil och kysser varandra. S. 148-149
Barn eller inte
94. Tre bilder i en. Alla tre är genomskinliga och ligger i lager över varandra. Det mest framträdande är en bebis ansikte. Det andra är en blomma som placerats så bladen går runt bebisens ansikte. Det tredje är en kvinna i profil. S. 152
97. En tecknad bild av en gravidmage. S. 156
Liv och död
Samhällets värdegrund

104. Tecknad bild av en man som står i toppen av en trappa, mannen har händerna i sidorna och argt ansiktsuttryck. På nedersta trappsteget står en mindre man och tittar uppåt. S. 168

Världen

109. Tecknad bild av jorden med människor som står runt och håller varandra i händerna. Både män och kvinnor. S. 175

Människan och naturen

114. Tecknad bild av en man som står under en stjärnhimmel bland träd. S. 183

3.4. Jämförelse

Här redovisas skillnaderna i antal bilder kvinnor och män visas i de fem världsreligionerna.

Tabell 10. Representation - världsreligionerna

	Mittpunkt			En mosaik			Religionskunskap		
	M	K	B	M	K	B	M	K	B
Kristendom									
Kvant.	6	2	0	10	1	7	1	1	5
Kval.	0	1	0	5	1	6	0	1	3
Judendom									
Kvant.	2	0	0	7	3	3	3	0	3
Kval.	2	0	0	7	3	1	3	0	2
Islam									
Kvant.	1	1	0	5	6	4	3	1	1
Kval.	1	1	0	5	6	4	2	1	1
Hinduism									
Kvant.	2	0	0	7	2	4	3	2	4
Kval.	0	0	0	5	2	4	2	1	3
Buddhism									
Kvant.	3	0	0	3	1	4	4	1	2
Kval.	1	0	0	3	1	4	2	1	1

4. Analys och diskussion

I detta kapitel analyseras och diskuteras böckerna utifrån teman, sedan kommer representationen av kvinnor i texterna om kristendomen att jämföras med representationen av kvinnor i läromedlens presentation av judendom, islam, hinduism och buddhism.

Hur många kvinnor respektive män visas i bild?

Antalet kvinnor och män som visas i alla böcker skiljer sig stort. Alla tre läroböcker är, enligt SCB:s standard (Statistiska centralbyrån 2014: 2), mansdominerade då bildinnehållet (de bilder som innehåller människor) i alla tre böcker består av över 60 % män. *Mittpunkt* är den bok med störst skillnad; 87.5 % - 12.5 %, medan *En mosaik* och *Religionskunskap* har båda 64 % - 36 %. *En mosaik* och *Religionskunskap* klassas som mansdominerade, men överstiger inte lägsta gränsen nämnvärt, medan *Mittpunkts* bildinnehåll är nästan 90 %. *Mittpunkt* är även den bok med minst antal bilder totalt (59).

I vilka sammanhang visas kvinnor respektive män i dessa bilder?

Det finns ett övergripande tema i två av läroböckerna; *En mosaik* och *Religionskunskap*. De gånger de visar barn visas de oftast med kvinnor, och gärna i famnen på kvinnor, alternativt medan de blir omhändertagna av kvinnor. Några exempel är en muslimsk kvinna framför lermoskén i Mali, läraren med två barn i ett klassrum, kvinnorna och barnen på en bröllopsfest i Marocko och kvinnorna och flickorna framför ett hinduiskt tempel. Kvinnor i Sverige prioriterar ofta familjen enligt Disa Bergnéhr (2008: 27) och Hedlin (2006: 36) menar att omhändertagande ses som en typiskt kvinnlig egenskap. Det faktum att kvinnor visas med barn så mycket oftare än män förstärker och reproducerar alltså tron att kvinnor naturligt är mer omhändertagande och familjeorienterade. Detta låser inte bara kvinnor, utan försvårar också för män att prioritera familjen, i enlighet med den vanliga tron att könen är motsatser (det *motsatta* könet).

Alla tre böckerna tar vid något tillfälle upp viktiga tänkare, celebriteter och politiker; människor som gjort något som fått något slags erkännande. Totalt finns 17 manliga exempel; som existentialisten Jean-Paul Sartre (i två böcker), den teoretiske fysikern Albert Einstein, skådespelaren Tom Cruise, fotbollsspelaren David Beckham, konstnären Marc Chagall, författaren och nobelpristagaren Isaac Bashevis Singer samt president Vladimir Putin. Dessa tas upp i kapitel om till exempel judendom, sekulära livsåskådningar, etik och nya religiösa rörelser. Antalet kvinnliga exempel skiljer sig stort från antalet manliga; fem. De kvinnor som nämns är Olympe De Gouges, existentialisten Simone De Beauvoir, skådespelaren och grundare av judiska teatern, Basia Frydman, konstnären Monica Sjöo och författaren Astrid Lindgren. De Gouges, De Beauvoir och Sjöo förekommer i faktarutor eller kapitel om feminism/feministteologi. Basia Frydman tas upp i ett kapitel om judendom (kultur) och Astrid Lindgrens *Bröderna Lejonhjärta* i ett kapitel om döden. Då bildmaterialet är mansdominerat kanske det är förväntat att fler viktiga män än kvinnor förekommer i böckerna. Däremot kan man fråga sig vilka konsekvenser det kan få. Då många samhällen redan har en manlig norm (Hedlin 2006: 30) förstärks inte bara synen på religion, utan även andra delar av historien och samhället, såsom fysik, konst, politik, och litteratur, som främst manligt och kan därmed reproducera mannen som norm och med högre värde. Fler kvinnor hade kunnat presenteras i kapitel och delar som inte behandlar feminism eller kvinnofrågor, även om dessa också är mycket viktiga delar av historien. Detta för att ge en mer korrekt bild av världens historia och för att motverka den manliga normen, då eleverna får information och blir vana att se både män och kvinnor i maktfulla och framgångsrika positioner. Det faktum att kvinnor inte visas lika mycket, vare sig i antal bilder eller som viktiga personer kan också, enligt Entmans framingsmodell (1993: 53-54), få läsaren att tro att kvinnorna inte är lika viktiga i religionsutövandet eller samhället i stort.

Antalet bilder som innehåller manliga och/eller kvinnliga auktoriteter är nästan samma som antalet viktiga personer; 17 för män och sex för kvinnor. I *Mittpunkt* finns endast en bild som visar kvinnlig auktoritet, och det är i kapitlet om kristendomen (Tollstadius & Öberg 2011: 71). Bilden visar en biskop och sju ytterligare kvinnor som är präster och diakoner. Bildtexten avslöjar att kvinnor har fått kämpa för rätten att bli präster men att motståndet fortfarande finns och eleverna uppmanas att diskutera varför. Bilden ligger under rubriken ”Kvinnornas situation” (Tollstadius & Öberg 2011: 71). Detta kan

relateras till Hedlins (2006) diskussion om mannen som norm; kvinnans erfarenhet blir en separat fråga och inte allmängiltig. Samtidigt belyser man den historiskt viktiga kamp som lett till de rättigheter kvinnor har idag som de inte hade för 100 år sedan. För att relatera till språkbruk finns det två sidor, en sida som förespråkar ett allmänt språkbruk som inte specificerar kvinnor och en sida som förespråkar specificerandet av kvinnor (Edlund, Erson & Milles 2007: 198). Båda anser att de på bästa sätt synliggör kvinnor, så det beror på vilken man tillhör om man ser detta som ett positivt eller negativt sätt att presentera kvinnors erfarenheter. I boken *Religionskunskap* finns inga bilder som visar kvinnlig auktoritet, men läroboken med flest bilder totalt har även flest bilder med kvinnlig och manlig auktoritet; *En mosaik*. De bilder som visar kvinnlig auktoritet visar två kvinnor som läkare (två olika bilder), en som rabbin, en som lärare och en kvinna som präst. Ingen av bilderna visas i ett stycke eller kapitel om specifikt kvinnor eller feminism, utan förekommer i kapitel om, till exempel, judendom eller religion. De manliga auktoriteterna visar Dalai Lama, påven (två gånger, en gång med Fidel Castro), en lärare, präster (fyra gånger), en professor, satanismens grundare Anton LaVey, en imam och några manliga polisstudenter. Det finns alltså fler exempel på manliga auktoriteter än kvinnliga i *En mosaik*, dock finns det fler kvinnliga auktoriteter än i de andra två läroböckerna. Kvinnliga auktoriteter visas med barn två gånger, en gång med en av de kvinnliga läkarna, då barnet är patient, och en gång med den kvinnliga läraren, som sitter med två unga pojkar. De kvinnorna får en auktoritetsroll, men ges samtidigt en traditionell roll som mödrar och omhändertagare (Bergnéhr 2008: 27) vilket överensstämmer med Hedman och Omarks resultat i deras läromedelundersökning (2006) där kvinnor oftast beskrevs som ”ömma mödrar” (Hedman & Omark 2006: 4) och samtidigt inte tillåts vara *endast* auktoritetsfigurer, utan även placeras i en traditionell kvinnoroll, medan de manliga auktoriteterna sällan visas med barn. I *Religionskunskap* förstärks detta ytterligare då avsnittet *Barn eller inte* endast visar bilder på kvinnor och barn, inga män. Det kan ge intrycket att barn är för kvinnor. Mannen blir utesluten ur föräldraskapet, åtminstone som primär förälder.

Trots att kvinnor visas ett flertal gånger i sitt religiösa utövande visas de betydligt mindre än män i mer seriösa sammanhang; fler manliga präster än kvinnliga och fler munkar är nunnor. Eftersom präster, munkar, nunnor et cetera har tillägnat sitt liv åt religionen kan dessa människor ses som mer seriösa i sitt religionsutövande, vilket kan ge intrycket att kvinnor inte är lika aktiva eller seriösa i religionen och därmed

ytterligare förstärker mannen om norm, då mannen på ett sätt blir typexemplet av en religiös person. De gudar och religiösa karaktärer som visas i bild är oftast manliga, till exempel, Jesus, Shiva och Buddha. Jesus förekommer i alla tre böcker, vilket kan tyckas vara självklart då religionskunskapen, enligt kursplanen, ska fokusera främst på kristendomen, men Jesus förekommer även i *En mosaiks* judendomskapitel i form av en målning av en judisk konstnär. Det finns även flera olika typer av avbildningar av Jesus, målningar, skulpturer, statyer och så vidare, något som saknas av andra religiösa karaktärer, både i kristendomen och i andra religioner. Antalet kvinnliga gudar och religiösa karaktärer är långt under antalet manliga, vilket kan spegla religionerna i sig, då de ofta uppstått i patriarkala kulturer och trots många förändringar i många samhällen världen över finns fortfarande ett kvinnoförtryck och en manlig norm, vilket kan leda till att religionerna själva fortfarande ser ut på detta sätt. Böckerna behöver visa en så realistisk och korrekt bild av religionerna som möjligt, vilket kan leda till att färre kvinnor i syns som religiösa auktoriteter samt kvinnliga religiösa karaktärer, men innehållet i samtliga läroböcker kan tyckas innehålla för få kvinnor. Det finns otaliga kvinnliga gudar och karaktärer, som hinduismens Lakshmi, Kali och Parvati och kristendomens Jungfru Maria och Maria Magdalena. Även kvinnliga religiösa karaktärer visas ibland med barn, som Jungfru Maria och Faraos dotter, något som saknas i bilder av manliga religiösa karaktärer. Böckerna utelämnar även kvinnor som religiös auktoritet i de flesta kapitel, utom kristendomen och i vissa fall judendomen. Flest finns i kristendomen, där de inte alltid nämns specifikt, utan ofta inkluderas lika naturligt som manliga präster. Kvinnor som Amina Wadud eller svenska Suad Mohamed som kallar sig imamer, även om de inte erkänns av alla muslimer, kunde nämnas. Det kan kanske kännas naturligt att inga kvinnliga auktoriteter syns i islam, hinduism och buddhism, då det inte är lika vanligt. Men i framtiden kan det vara en utveckling som skulle vara positiv för att undvika homogenisering av andra religioner än kristendom och judendom och skulle visa en mer nyanserad bild, för trots att vissa länder har ett starkt kvinnoförtryck finns människor som tillhör dessa religioner och lever på ett annat sätt.

Finns det skillnader i hur kvinnor presenteras i kristendomen jämfört med de andra världsreligionerna?

Skillnaderna mellan hur kvinnorna framställs i de olika världsreligionerna är inte helt tydliga, men några skillnader finns. Det som står ut allra mest är hur kvinnorna i kapitlen om islam framställs. Å ena sidan framställs de på ett mer nyanserat sätt än de andra kvinnorna, å andra sidan kan en se ett mönster av något som kan uppfattas som ett slags ”ursäktande”. Det finns för det första fler kvinnor i bild i förhållande till män i kapitlen om islam, i *En mosaik* finns till och med fler kvinnor än män, vilket inte ses i någon annan religion. Samtidigt läggs stort fokus på slöjan och att den är frivillig, som skulle kunna ses som en motvikt till den retorik i media som målar upp islam som en mycket kvinnofientlig religion. I kapitlet *Kärlek* i *En mosaik* skriver författarna om Fadime och Sharaf hjältar i samband med hedersvåld (Jansson & Karlsson 2009: 238-239). Först berättar de om Fadime som dödsdömd av sin far för att hon valt att leva ett liv som bröt mot familjens normer och sedan berättar de om Sharaf hjältar, som är en grupp för unga män som aktivt arbetar mot hedersvåld. Detta ger en mer nyanserad bild av islam, som inte alltid ges i, exempelvis, media. Medan det belyser ett problem i vissa muslimska kulturer kan det också ge en känsla av att hederskultur och hedersmord är norm och att de unga männen i Sharaf hjältar är ovanliga. Islam är även den religion där bilderna på kvinnor oftast även föreställer barn, vilket kan ge något av ett ”gammaldags” intryck, vilket kan vara spår av koloniala diskurser, som orientalism då orienten ses som bakåtsträvande och stillastående (McLeod 2000: 40). De andra religionernas kvinnoförtryck viss inte på samma sätt eller i lika hög grad. Det skulle också kunna vara ett sätt för författarna att motverka islamofobi genom kunskap, att visa en annan sida än den som målas upp i media, speciellt med den utveckling en kan se i den politiska sfären där Sverigedemokraterna nu är Sveriges tredje största parti. Kvinnorna i hinduismkapitlen är inte osynliga, men kan uppfattas som mindre viktiga, då det inte läggs så mycket fokus på dem (Entman 1993: 53-54). Kvinnor syns i bild, både som aktiva och passiva och i vardagliga och religiösa sammanhang, men det finns få exempel som visar kvinnor som auktoriteter och religiösa karaktärer. Det finns några exempel på manliga auktoriteter i kapitlen om hinduism, men färre än, till exempel, kristendomen. Ingen av böckerna uppmärksammar kvinnans roll inom hinduismen eller buddhismen lika utförligt som när det gäller kristendomen och islam. *Mittpunkt* är den bok som har ett avsnitt om kvinnans situation i både hinduismkapitlet och buddhismkapitlet, men inget av kapitlen innehåller några bilder på kvinnor.

Kristendomen framställs ofta i bild som lugn och fridfull, med utomhusgudsjänst, många bilder på levande ljus och människor som ber. Det finns även flera exempel på kvinnliga präster och andra auktoriteter, vilket kan ge intrycket att kristendomen är mer progressiv och jämställd än de andra religionerna, speciellt islam, hinduismen och buddhismen. Detta kan vara påverkat av kolonialistiska diskurser, att ”vi” är mer progressiva, mer utvecklade än ”dem”, och även kursplanen har klargjort att kristendomen skall ses som ”vi”; ”Kunskaper om samt förståelse för kristendomen och dess traditioner har särskild betydelse då den förvaltat den värdegrund som ligger till grund för det svenska samhället” (kursplan för religionskunskap 1 – ämnets syfte). Detta kan vara ett exempel på det Edward Said har kallat orientalism. Oxidenten (Väst) och Orienten (Öst/”Det andra”); det som de (Orienten) är, är vi inte. Det handlar om två motpoler där ”vi” är mer progressiva, civiliserade och intelligenta (Said 1979: 45) Detta innebär att kvinnorna i de andra världsreligionerna utsätts för dubbel kolonialisering, om än inte så tydligt. De visas antingen väldigt lite, eller som mödrar eller omhändertagare, vilket betyder att de utsätts för ett kvinnoförtryck; mannen är norm och kvinnan icke-norm och de målas upp i en stereotyp roll som mödrar och omhändertagare. Den andra delen av den dubbla kolonialiseringen är att de, jämfört med kristendomens vita kvinnor, får mindre utrymme i bild och därmed blir mindre viktiga. De utsätts alltså för både patriarkatets och kolonialismens förtryck.

Då jag skulle kunna argumentera för att läroböckerna skrivits för svenska elever och därför fokuserar på kristendomen, med stöd i kursplanen, vill jag ändå ge ett kort svar på Featherstones tre frågor (Featherstone 2005: 10); Vem talar den (texten) till? Var talar den ifrån? Vems intressen representerar den? Texten (bilderna) talar till svenska gymnasieelever, och teorin om att vita män är norm i västerländska länder och att män är norm i många fler (Lammers, Gordijn & Otten 2009: 187) betyder alltså att böckerna antagligen vänder sig främst till vita, etniskt svenska pojkar. Texten talar även från en kunskapstradition som, enligt Said (1978: 52), påverkats av koloniala diskurser, då det som presenterats som fakta i väst i början baserats på subjektiva observationer och förvaltats av människor som levde i koloniala diskurser. Den sista frågan; vems intressen representerar den (texten)? Svaret på den frågan blir nästan detsamma som på den första frågan; främst vita, etniskt svenska pojkar, men även vita etniskt svenska flickor. Böckerna skrivs utifrån en förförståelse eleverna förväntas ha i och med

kursplanens krav på kristendomens dominans i undervisningen och att kristendomen har varit statsreligion i Sverige i många år.

Den slutsats jag kommit fram till efter analys av bildmaterialet i dessa tre läroböcker är att de inte nödvändigtvis är klart könsstereotypa eller kvinnofientliga, men att alla tre reproducerar idén av mannen som norm och i viss utsträckning visar kvinnor i stereotypa situationer. Dock gör alla tre det i olika utsträckning, vilket innebär att de klart skulle kunna förbättras, men de verkar ändå ha kommit någonstans i jämförelse med till exempel Pennerdahls (2009) studie. Kristendomen ger en aning mer nyanserad och progressiv bild av kvinnor och jämställdhet än de andra religionerna, speciellt islam, hinduism och buddhism. Då textmaterialet kan se mycket annorlunda ut kan jag inte säga att böckerna i sin helhet ser ut på detta sätt. Det måste alltså vara upp till varje enskild lärare att se till att eleverna får en nyanserad bild av religionerna, både i fråga om skillnader mellan kön och i skillnader mellan religioner.

Då denna studie syftar till att undersöka hur kvinnor framställs i förhållande till män och hur denna framställning skiljer sig mellan kristendomen och de andra världsreligionerna, finns det flera andra element som har uteslutits men som skulle kunna tas upp i en annan studie, som har ett rent postkolonialistiskt perspektiv.

5. Sammanfattning

Denna studie har sökt svara på hur kvinnor och män framställs i bild i tre läroböcker för religionskunskap på gymnasiet och om det finns några skillnader i hur de framställs i kristendom jämfört med de andra världsreligionerna. Uppsatsen har ett genusteoretiskt och postkolonialistiskt perspektiv och använder sig av metoden framing. Analysen visar att den manliga normen förstärks av alla tre böcker och visar fler män än kvinnor och är mansdominerat enligt Statistiska centralbyråns standard. Kvinnor visas ofta tillsammans med barn och mer sällan än män i auktoritetspositioner. Kvinnorna i kapitlen om kristendom och islam presenteras mer nyanserat än kvinnorna i judendom, hinduism och buddhism. Läroböckerna är alltså inte jämställda, men mer jämställda än läroböcker som publicerats för ett årtionde sedan och visar vissa spår av koloniala diskurser.

Källförteckning

Primära källor

Alm, Lars-Göran, 2009, *Religionskunskap för gymnasiet kurs 1*, Tredje uppl., Natur och kultur, Stockholm

Jansson, Olov., Karlsson, Linda, 2009, *En mosaik Religionskunskap 1*, andra uppl., Sanoma utbildning, Stockholm

Tollstadius, Bengt., Öberg, Ingemar., 2011, *Mittpunkt Religionskunskap 1*, upplaga 3:2, Studentlitteratur

Sekundära källor

Bergnéhr, Disa, 2008. *Timing Parenthood: Family, Independence and Ideals of Life*, Linköping University Press

Bruckmüller, Susane., Hegarty, Peter., Abele, Andrea E. 2012. *Framing gender differences: Linguistic normativity affects of perceptions of power and gender stereotypes*, European Journal of Social Psychology, 42, 410-218

Chong, Dennis., Druckman, James N. 2007, *Framing theory*, Annu. Rev. Polit. Sci. 10:103-26

Coates, Jennifer. 2004. *Women, Men and Language: a Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*, 3. Ed., Longman, Harlow

Connell, Raewyn. 2003. *Om Genus*, 1:a uppl., Daidalos

Edlund, Ann-Catrine., Erson, Eva., Milles, Karin. 2007. *Språk och kön*, Norstedts Akademiska Förlag

Elvin-Nowak, Ylva., Thomsson, Helene. 2003. *Att göra kön: om vårt våldsamma behov att vara kvinnor och män*, Bonnier

Entman, Robert, M. 1993. *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, Journal of Communication, vol. 43,4

Featherstone, Simon. 2005. *Postcolonial Cultures*, University press of Mississippi

Gill Lucchesi, Emilia. 2014. *Representation – kvinnlig och manlig representation i religionsläromedel*, Högskolan i Gävle

Hall, Stuart. 1997. *Cultural representations and signifying practices*, The Open University

Hedman, Therese., Omark, Karin. 2006. *Befäster skolan traditionella genusystem? En diskursanalys av skolböcker i årskurs 8*, Luleå universitet

Lammers, Joris, Gordijn, Ernestine H., Otten, Sabine. 2009. *Iron Ladies, men of steel: The effects of gender stereotyping on the perception of male and female candidates are moderated by prototypicality*, *European Journal of Social Psychology*, 39, 186-195

McCall, Leslie. 2005. *The Complexity of Intersectionality*, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 30, no. 3, The University of Chicago

McLeod, John. 2000. *Beginning Postcolonialism*, Manchester University Press

Pennerdahl, Charlotte. 2009. *Analys av hur kvinnor framställs i förhållande till män i religionskunskapsböckernas avsnitt om judendomen*, Högskolan i Gävle

Said, Edward W., 1979. *Orientalism*, Vintage; 1st Vintage Books ed edition

Scharff, Christina 2011. *It's a colour thing and a status thing, rather than a gender thing': Negotiating difference in talk about feminism*, *Feminism & Psychology*

Von Wright, Moira. 1999. *Genus och Text: När kan man tala om jämställdhet i fysikläromedel?*, Skolverket

Wardhaugh, Ronald. 2009. *An introduction to Sociolinguistics*, 6. Ed., Wiley-Blackwell

Elektroniska källor

Nationalencyklopedin, genus <http://www.ne.se/genus/181336> 2014-06-16

Nationalencyklopedin, kön <http://www.ne.se/k%C3%B6n> 2014-08-16

Nationalencyklopedin, postkolonialism: <http://www.ne.se/postkolonialism> 2014-08-16

RSFL, kön, intersektionalitet, genus <http://www.rfsl.se/?p=410> 2014-08-16

SCB publikation *På tal om kvinnor och män*

http://www.scb.se/Statistik/Publikationer/LE0201_2013B14_BR_X10BR1401.pdf

The Telegraph

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/india/10767555/Indias-Supreme-Court-creates-official-third-sex-for-eunuchs-and-transgenders.html> 2014-11-12

Bilaga 1. Bildförteckning med bildtexter - Mittpunkt

Religion och livsåskådning	
1. Man - äldre, ansikte i profil, delar av händer - ser ut att be. S 6	
2. 3 män, 2 kvinnor på "forsränningsflotte". S. 9	Tillsammans blir vi starkare
7. Staty av Karl Marx S. 17	Kort beskrivning av vem Karl Marx var, nämner Friedrich Engels
8. Bild av bok (Jean-Paul Sartre) med hans ansikte S. 18	Om Sartre och Existentialism
Etik och moral - Vad du tycker och vad du gör	
10. Suddig bild med maskulin silhuett bakom fängelsegaller S. 22	Ska en dödsdömd få en andra chans?
11. David Beckham i fotbollströja med armen upp och knuten näve S. 26	David Beckham, en fotbollsstjärna i världsklass. Hur mycket är hans "arbete" värt?
Världsreligionerna - En liten inledning	
17. Symbol - Blomma med Ganesha i mitten S.40	
Judendom	
18. Man - äldre med skägg, hatt och svarta kläder som läser en bok. Hebreisk text på väggen bakom honom S. 42	
22. Man i hatt, svarta kläder och långt skägg kysser Klagomuren i Jerusalem S. 51	En ortodox jude ber vid Klagomuren i Jerusalem
Kristendom	
24. Mörk bild av Jesus på korset S. 56	
26. Målning av Jesus S. 59	
27. Staty av Jesus S. 59	
28. Jesusstatyn i Rio S. 59	
29. Jesus på korset i en kyrka/katedral s. 59	
30. Målning eller fönstermålning av Jesus s. 59	Olika bilder av Jesus genom århundradenas lopp. Vad säger bilderna dig?
33. Staty av Jungfru Maria S. 66	Jungfru Maria
34. Kvinnlig biskop och präster (8 kvinnor). S. 71	Kvinnor har fått kämpa hårt för att få bli präster och fortfarande finns det mostånd och förbud. Diskutera var och varför
Islam	
35. Man på knäna med huvudet mot golvet i moské S. 74	

37. Tre människor i rosa slöjor, varav två håller varsin bok. Två av dem har synliga ansikten, medan den tredje syns snett bakifrån så ansiktet döljs, men av slöjan att döma kan hen antas vara en kvinna S. 77	Även muslimska kvinnor läser i koranen Ofta får vi dock bilden av att det enbart är män och pojkar som ber och läser koranen. Varför är det så tror du?
Hinduism	
40. Manlig gudabild S. 88	
42. Staty av Shiva som dansar, under hans fot ligger en man som håller en kobra S. 92	Shiva förstör men skapar också
Buddhism	
45. Buddhastaty S. 102	
47. Buddhastaty i sten i en skog S. 106	Många ber till Buddha, trots att han inte är gud. Buddha sa att han visar vägen till frälsning, men att han inte kan frälsa någon. Vad kan han mena med det?
49. Buddhistmunk S. 111	Buddhistmunken känns igen på sin saffransgula mantel och lever efter stränga regler. Men även vanliga män kan bli munkar för en kort tid och sedan återvända till sin familj och sitt vanliga arbete. Vad kan det vara för nytta med det?

Bilaga 2. Bildförteckning med bildtexter – En Mosaik

Kultur och Religion	
1. Flicka i elektronisk Luciakrona. S.8	
2. Tre par ben som går, i kostym, ger maskulint intryck S. 8	
3. Silhuett av maskulin figur med universum i bakgrunden S. 8	
Kultur	
6. Ung man med röd och gul tuppkam och en icke-vit man med ansiktet målat i rött och gult, huvudbonad, bar överkropp och röda, svarta och vita halsband S. 10	
8. Tre unga kvinnor S. 13	Vad formar vår kultur? Hur fria är vi att välja kultur?
9. Två unga män som åker skateboard S. 14	Ibland talar man om under- eller subkulturer. Då menar man mindre grupper i ett samhälle som delar föreställningar, normer och beteenden. Det kan till exempel vara hiphopare eller nudister.
10. En grupp människor som dansar små grodorna runt en midsommarstång, främst kvinnor i förgrunden S. 15	Här firas en av de återkommande högtiderna Den utsmyckade pålen i marken symboliserar fruktbarhet. Dansen, som noga följer på förhand bestämda rörelser, kan pågå i flera timmar. Vilken av bilderna beskrivs?
11. Människor som reser totempåle. Främst män i förgrunden S. 15	Här firas en av de återkommande högtiderna Den utsmyckade pålen i marken symboliserar fruktbarhet. Dansen, som noga följer på förhand bestämda rörelser, kan pågå i flera timmar. Vilken av bilderna beskrivs?
12. En grupp icke-vita småpojkar. De håller varandras händer S. 17	I dag har en sjättedel av alla barn och ungdomar i förskolor och skolor en flerspråkig och mångkulturell bakgrund (<i>källa: Skolverket</i>)
Religion	
20. Ung kvinna sitter på en trädgren S.23	
21. Två barn tittar på en gorilla genom ett fönster. De kan uppfattas vara en pojke och en flicka S. 24	Får människosynen konsekvenser för hur vi handskas med djur och natur?
22. Maskulin silhuett med universum i bakgrunden S. 27	
23. Kvinna sitter på en brygga S. 28	Upplevelser i naturen kan ge upphov till känslor av helighet
24. Vit kvinnlig läkare med stetoskop lyssnar på ett icke-vitt barn som ligger i en säng och har dropp. S. 31	Är Gud rättvis? Katastrofer som svält och pandemier drabbar oftast unga människor hårdast.
25. Bild på de fyra hobbitarna Pippin, Merry, Frodo och Sam från filmen Sagan om Ringen S. 32	Handligen i många filmer överensstämmer med religiösa myter. Det goda ställs mot det onda. Människligheten och världen hotas, räddas och kan blomstra på nytt
26. Del av <i>Adams skapelse</i> av Michelangelo. Adam och den kristna guden vars	Del av <i>Adams skapelse</i> , en målning av Michelangelo som finns i taket på Sixtinska

fingertoppar möts S. 33	kapellet i Vatikanstaten
27. Ett hundratal män på knäna med huvudet mot golvet i en moské. S. 34	Den vanligaste ritén är bönen som kan utformas på många olika sätt
28. En icke-vit man i bar överkropp står i vatten upp till bröstet som med händerna ihop framför ansiktet S. 34	Den vanligaste ritén är bönen som kan utformas på många olika sätt
29. Två unga kvinnor i studentmössor, vita kläder och blommor hängande runt halsen S. 35	Kan studentfirandet anses vara en sekulär övergångsrit? Vilken övergång markeras genom den händelsen?
30. Målat porträtt av Isaac Newton s. 36	<i>Isaac Newton</i> (1642-1727) banade väg för upplysningen
31. Målad bild på två förhistoriska människor med fruktträd i bakgrunden S. 37	Judar, kristna och muslimer uppfattar vanligtvis berättelserna om skapelsen som symboliska, inte som exakta beskrivningar
35. Buddhastaty(?) med en svastika på bröstet S. 40	Svastikan är en vanlig symbol i hinduisk och buddhistisk kultur. Den kan symbolisera gudomlig kraft eller jordens rotation och förknippas med lycka. Under 1900-talet kom svastikan att användas som symbol för nazismen.
Kultur och religion hänger ihop	
37. Ung kvinna med elektronisk Luciakrona S. 42	
38. En man och en kvinna som arbetar i ett bageri S. 44	Bland muslimer avslutas fastemånaden ramadan med en fest. Livsmedelsaffärerna annonserar inför fastebrytarfesten såväl som inför jul och påsk
39. Svart-vitt foto av en kvinnlig lärare och fyra barn, två pojkar och två flickor vid gamla skolbänkar med knäppta händer S. 47	Långt fram på 1960-talet var det vanligt med morgon- och bordsbön i svenska skolor
41. Tre pojkar och en kvinna vid ett bord i skolmiljö S. 48	Hemspråksundervisning i den svenska skolan. Att kunna använda sitt modersmål underlättar integrationen enligt flerspråklighetsforskningen.
43. Två män i vatten S. 49	Mandeiskt dop. Mandéerna är en minoritet med gemensam religion. De har funnits i Sverige några decennier.
47. Två flickor dansar med varandra S. 50	Mycket i den romska kulturen är sammanflätat med livsvillkoren för romerna som utsatt minoritet. Som svar på samhällets utstötning har romer försökt skydda och bevara sin kultur
Religion och livsåskådningar	
48. En äldre man med skägg håller ett horn S. 52	
51. Två händer framför buddhistisk munkmantel håller en stor guldnyckel S. 52	
53. En kvinna mediterar S. 52	
Judendom	
55. En judisk man med hatt, svarta kläder och skägg bär på gröna kvistar och talar i mobiltelefon S. 56	

56. En kvinna håller en bok S. 61	En rabbin är kunnig i texttolkning och judiska lagar. Rabbinen undervisar och leder ceremonier i en judisk församling
57. En man i svart kostym och skägg S. 61	En rabbin är kunnig i texttolkning och judiska lagar. Rabbinen undervisar och leder ceremonier i en judisk församling
58. En grupp män och pojkar håller böcker och står vända mot västra muren i Jerusalem s. 63	Västra muren i Jerusalem utgör rester av det stora judiska templet som förstördes av romarna år 70 e.v.t. I dag samlas här judar från hela världen för bön och gudstjänst
61. Två män som håller bönekapslar S. 65	Gudstjänst i Stockholms största och äldsta synagoga, byggd år 1870. Längst fram finns arken, skåpet där de handskrivna Torarullarna förvaras. Bönemanteln kallas tallit och kalotten kallas kippa. Bönekapslarna, fästa med läderremmar används av judiska män under morgonbönen. I kapslarna finns texter ur Toran
62. Tre män, tre kvinnor och två småbarn sitter runt ett bord och äter S. 66	För de flesta judar, även de sekulära, brukar sabbatskvällens måltid på fredagen med familjen vara viktig
64. Fyra unga kvinnor sitter på en asfaltsväg S. 68	<i>Jom kippur</i> I Israel märks att det vanliga livet tar en paus
66. Isaac Bashevis Singer S. 72	Isaac Bashevis Singer tilldelades Nobelpriset i litteratur 1978
67. Sju män med musikinstrument S. 72	Sabbath hela veckan är en svensk orkester som spelar klezmermusik med rötter i den jiddishspråken möter synagogans melodier östra Europas folkmusik
69. Målning som visar Jesus på korset samt föremål, kvinnor och män S. 72	Chagall, <i>Den vita korsfästelsen</i> Den ryskjudiske konstnären Marc Chagall har skildrat judisk tro och judiskt liv. <i>Den vita korsfästelsen</i> från 1938 visar förföljelser av judarna genom århundradena och sin tids nazistiska antisemitism
71. En på bild Albert Einstein S. 73	"Jakten efter kunskap för dess egen skull, en nästan fanatisk kärlek till rättvisan och en önskan om personlig frihet, det är detta inom den judiska traditionen som gör att jag tackar min stjärna att jag tillhör den."
72. Målning av en man och en kvinna på en strand i badkläder S. 74	Badande i Alassio. Isaac Grunewald räknas i dag som en av Sveriges främsta 1900-talskonstnärer. Han motarbetades av kulturpolitiker och konstnärskolleger under 1920- och 30-talet på grund av sin judiska börd
73. Ett svart-vitt foto på Basia Frydman s. 74	Basia Frydman, skådespelare och en av grundarna till Judiska teatern, vars målsättning är att rikta sig till alla, oavsett etnicitet. Valet av teateruppsättningar speglar ofta frågor som utanförskap och integration
Kristendom	

74. Kvinnor och män i sitter i bänkarna och på golvet i en kyrka. En man är i fokus S. 76	
75. Påven Johannes Paulus II S.79	Påven Johannes Paulus II i bön för offren i nazisternas utrotningsläger i Auschwitz år 1979
76. Två män på en scen, varav en förefaller föreställa Jesus S. 81	Jesu liv har skildrats åtskilliga gånger i konst, litteratur, musik, teater och i modern tid även film
78. Michelangelos <i>Yttersta domen</i> S. 84 Både män och kvinnor	Michelangelo (1475-1564) hade redan färdigställt målningarna i taket med scener ur Gamla Testamentet, när han påbörjade den enorma <i>Yttersta domen</i> på altarcapellen i Sixtinska kapellet i Rom. Kristus, domaren, i mitten omges av ett myller av människor, änglar och demoner. Ansiktsuttrycken och kropparnas spända muskler förstärker intrycket av att det pågår en kamp, kampen om människornas själar. Högen av kroppar i bildens högra del skulle kunna uppfattas som fördömda syndare. En annan tolkning är de är räddade, men har slagits ned till marken för att renas innan de lyfts upp till himlen. Bilden av domaren som vill rädda mänskligheten och låter nåden gå före rättvisan är den vanliga bland nutidens kristna. Påven Benediktus XVI har tagit upp frågan i en av sina rundskrivelser och uppmanar till omvärdering av den yttersta domen - från något hotfullt till något hoppfullt
80. Påven och patriarken av konstantinopel S. 86	Påven och patriarken av konstantinopel. Kyrkoledarna samarbetar numera. Samarbetet kallas ekumenik
81. En stor grupp människor sitter framför en scen S. 91. Män och kvinnor.	Den frikyrkliga gudstjänsten leds av en pastor. Predikan är central men nattvard firas mer sällan än i exempelvis Svenska kyrkan. I en del frikyrkor sker vittnesbörd och tungomålstal
82. En kvinnlig präst delar ut oblat till en man och en kvinna. En man delar ut vin. S. 92	Nattvardskärnen, kannan och kalken för vinet och asken och fatet för brödet, är ofta konstverk av silver
86. Två pojkar, en man och en kvinna tänds ljus S. 96	Ortodox påsknattsgudstjänst
87. Två vuxna män och två unga flickor i vita kläder i vatten S. 96	Troendedop i Sverige. Konfirmander blir döpta på konfirmationsläger
88. Ett brudpar, en präst, män, kvinnor och barn i en skogsdunge under en vigsel S. 98	En kristen vigsel kan i princip äga rum var som helst, men den sker oftast i en kyrka. Det finns inga krav på viss klädsel eller andra attribut, annat än att man måste ha en ring vid vigselakten
89. Fem vuxna män och en pojke spelar musikinstrument, det finns många blad och blommor runtomkring dem S. 98	Inom många kulturer är det naturligt att dela det fortsatta livet, både i vardag och fest, med de döda. I andra kulturer, exempelvis den svenska, har man däremot anset att dans och festande är olämpligt och stötande vid begravningsplatser
90. Flera gravstenar. Gravstenen i fokus lyder: "Sten Larsson" S. 99	Inom många kulturer är det naturligt att dela det fortsatta livet, både i vardag och fest, med de döda. I andra kulturer, exempelvis den svenska, har man däremot anset att dans och festande är olämpligt och stötande vid begravningsplatser

91. En målning av ett skepp och fyra män som kastar Jona i havet S. 100	Målningar, symboler, glasfönster och skulpturer som finns i kyrkorna, är också viktiga som förmedlare av det kristna budskapet. I medeltida kyrkor är ofta väggarna rikt bemålade. Bildernas berättelser kunde levandegöra predikans innehåll. Här ses Jona bli kastad i havet.
92. Två kvinnor håller två tunna ljus var, i bakgrunden syns fler människor S. 100	Taizé är ett ekumeniskt kloster i östra Frankrike - det drivs av människor från olika kyrkor. Taizé besöks också av människor från många olika riktningar, däribland många svenska ungdomar
97. Målning av en vit Jesus med utsträckta armar S. 102	Målning i Linköpings domkyrka
98. Träskulptur av en icke-vit Jesus huvud med törnekronan S. 102	Jesushuvud i trä från Afrika
99. Ett krucifix av en vit Jesus S. 102	Gotiskt krucifix
100. En målning av en icke-vit Jesus som bär på korset med törnekronan S. 102	Altartavlan i Jukkaskärvi, Bror Hjort 1958
Islam	
101. Sju kvinnor iklädda slöjor går upp för en trapp mot en moské S. 104	
102. Tre unga kvinnor. En bär slöja S. 108	Enligt vissa tolkningar av Koranen ska kvinnor täcka sig när de är ute bland folk med undantag för händer och ansikte. Samtidigt menar andra muslimer att Koranen inte föreskriver en bestämd kvinnoklädsel. Slöjan är för många en frivillig markering av identiteten som troende muslim
103. En grupp män och en bebis i blå kläder ber. S. 106	Under ett moment i bönen vidrör pannen marken . Sedan reser man kroppen till sittande ställning
105. En kvinna iklädd slöja skakar hand med påven. Bredvid henne står två män i kostym S. 110	Tariq Ramadan (mitten), schweizisk filosofiprofessor och europeisk muslim, är en av dem som förespråkar utbyte mellan kulturer och religioner. Det kommer att ta tid, säger han, och framför allt innebär det att vi måste börja lita på varandra
107. Ett par maskulina händer håller ett paket med köttbullar. På etiketten står "Halal köttbullar" S. 113	
109. Stora folkmassor kringa Kaban S. 115	Enligt muslimsk tradition är Kaban en del som Abraham (Ibrahim) lät bygga i Mecka. I vallfärden ingår att vandra runt Kaban och försöka kyssa den heliga svarta inmurade stenen
110. En man talar inför 15 män S. 116	Det finns ett stort antal moskéer i Sverige och flera håller på att byggas. Några är belägna i källarlokalerna eller lägenheter
111. En äldre kvinna i slöja sitter tillsammans med en yngre man och en yngre kvinna som har ett litet barn i knäet i en soffa vid ett bord med flera olika sorters mat S. 117	Eid al-fitr är fastebrytandets fest. Glädjen delas med familj och vänner, men det är också viktigt att dela med sig till fattiga
113. En man håller ett litet barn S. 119	Livets skeden i tre världsdelar - hur samverkar religion och kultur? En nyfödd hör trosbekännelsen i Brunei. Ett par vigs i en moské i

	New York. Vänner och släktingar firar bröllopsfest i Marocko
114. En man och en kvinna sitter framför en man i vackra kläder. I bakgrunden står en stor folksamling S. 119	Livets skeden i tre världsdelar - hur samverkar religion och kultur? En nyfödd hör trosbekännelsen i Brunei. Ett par vigs i en moské i New York. Vänner och släktingar firar bröllopsfest i Marocko
115. Ett 20-tal kvinnor iklädda slöja och några barn sitter runt små runda bord S. 119	Livets skeden i tre världsdelar - hur samverkar religion och kultur? En nyfödd hör trosbekännelsen i Brunei. Ett par vigs i en moské i New York. Vänner och släktingar firar bröllopsfest i Marocko
117. En man sitter skraddare i ett stort rum på bönemattor S. 122	Mönstren på bönemattan kan upplevas och tolkas olika. De är vackra och dekorativa, men har även en djupare innebörd. Mönstren kan ge en känsla av oändighet, evighet och en helighet, precis som Guds skapelse
121. En kvinna och ett barn i en moské S. 123	Moskén i Cordoba är en av de vackraste byggnaderna från den muslimska tiden i Spanien, från 700-talet fram till 1400-talet. Där blandades arabisk och europeisk kultur, vilket kallas den moriska kulturerna. Morerna var de kristnas benämning på muslimerna
122. Några hundratal kvinnor står framför en moské, några kvinnor står i fokus längst fram S. 124	Klippdomen i Jerusalem stod färdig 692. Den sägs vara uppförd på den plats varifrån Muhammeds himmelfärd utgick. Detta är också enligt traditionen platsen där Abraham fick befallningen att offra sin son. Det tempel som förstördes år 70 låg också på denna plats. Med undantag för en kort period under kristna korsfarare har Tempelberget varit muslimskt sedan 600-talet.
123. En kvinna håller ett litet barn framför en lermoské S. 124	Moskén i Kargue i Mali är byggd av lera
Hinduism	
124. En liten pojke med smycken och guldfärgad huvudbonad pratar i en mikrofon som en maskulin hand håller åt honom. Bakom honom står en man och filmar och ytterligare en man som håller en liten mikrofon. S. 126	
125. En äldre man står vid en flod och håller en lång pinne S. 128	Moder Ganges, Ganga Ma, är enligt myten Himalayas dotter. Hennes vatten renar människorna. Vid floden ligger därför flera heliga städer, bland annat Varanasi.
126. Två unga kvinnor tittar på en mobiltelefon tillsammans. De har båda på sig många smycken S. 134	Den största hinduiska befolkningen i Europa finns i Storbritannien och där är olika uttryck för hinduiskt liv också synliga. Här en festival till guden Ganeshas ära vid havet öster om London
127. En grupp Hare Krishna-anhängare dansar och spelar på en trumma i statsmiljö	

S. 136	
128. Insidan av ett tempel med ett 20-tal människor med ryggen till, både kvinnor och män S. 137	<i>Hinduiskt tempel</i> Storleken på templen varierar, från små enkla byggnader till stora och påkostade anläggningar med rik konstnärlig utsmyckning. I Sverige finns idag, år 2009, sammanlagt sju hinduiska tempel, i Stockholm, Mariestad, Trollhättan, Borås och Jönköping, några av dem delas av grupper från olika hinduiska traditioner
130. En maskulin hand sätter en diamandtring på en feminin hands ringfinger S.140	<i>Hinduiskt bröllop</i> i Sverige Många hinduer i Västerlandet reser tillbaka till sina ursprungsländer när de ska gifta sig. Men under senare år har det blivit allt vanligare att svenska hinduer genomför bröllopet i Sverige
131. En död kvinna svept i ett orange tyg ligger på stora trädbitar och en man håller pinnar som brinner S. 141	<i>Likbränning vid Ganges.</i> Enligt hinduisk tradition är det den äldste sonen som antänder det likbål som ska kremas kroppen. I Sverige kan den äldste sonen i stället starta krematorieugnen.
132. Staty av Shiva S. 142	Hinduiska gudabilder och skulpturer kan i dag köpas över hela världen.. Ibland används de bara som dekoration. De har då tagits från sitt ursprungliga sammanhang och betraktas som en prydnad.
133. Målning av Ganesha S. 142	<i>Ganesha</i> En av de mest populära gudarna är Ganesha, som avbildas med elefanthuvud. Han anses skänka visdom och är en skyddsguru för skolelever.
134. Kvinnor och män på en filminspelning med en staty av Shiva i bakgrunden S. 142	De urgamla hinduiska myterna skildras idag i storslagna och mycket populära spelfilmer
136. Ett tiotal manliga polisstudenter står i formation, varav en bär turban S. 143	Sedan 2006 får svenska poliser bära turban eller annan religiös huvudbonad och detta gäller inom de flesta yrken. Sikher i Sverige har också tillstånd att bära kniv, eftersom den uppfattas som en religiös symbol
137 Ett tiotal slöjbeklädda kvinnor och flickor sitter framför ett altare S. 144	Högtidlighållandet av Adi Granths 300-årsdag i sikhiskt tempel i Argentina
139. . En äldre man med turban och skägg bläddrar i en mycket stor bok S. 144	Huvudexemplaret a Adi Granth finns i Gyllene Templet. Texten reciteras natt och dag
Buddhism	
140. Tre män bär en buddhastaty. Bredvid dem går en buddhistisk munk och bakom dem går en grupp män och kvinnor. Männerna är i förgrunden S. 146	
141. Ett 20-tal människor men ryggen till kameran framför en mycket stor buddhastaty S.149	Buddha avbildas ofta i lotusställning, med hårknut och långa örsnibbar. Händernas position har symbolisk innebörd. Ibland avbildas han liggande. Så kan han ha vilat då han, fri från alla begär, beredde sig på att lämna kretsloppet
142 En äldre kvinna ger mat till tre munkar S. 154	Livet som munk uppfattas som en snabbare väg än livet som lekman. Målet är detsamma - nirvana

143. En kvinna ber i ett tempel framför en buddhastaty S. 155	Enligt mahayana finns flera världar och flera buddhagestalter samtidigt; Sakayamuni är en, Amitabha är en annan
144. Dalai Lama med händerna ihop. S. 156	Dalai Lama, den 14:e, har blivit känd och populär i väst på grund av sitt budskap om sinnesfrid genom meditation och reflektion
148. En man tänds ett ljus bland flera andra ljus i tempel. S. 160	
150. Fyra män i mörka kläder sitter skraddare på marken S. 162	Zenmeditation. Sångaren och låtskrivaren Leonard Cohen i förgrunden
151. Två män bär en buddhastaty framför ett Folkets Hus. Framför dem går en munk och bakom den står en grupp människor S. 162	De svenska templen är få och små. Vid speciella högtider hyrs större lokaler
Nya religiösa rörelser	
153. Thomas DiLeva på en sten vid vatten S. 164	
154. Tre män och en kvinna. Två av männen håller den tredje i varsin arm medan han hänger nedåt och tittar uppåt. Kvinnan står bakom. S. 166	Hippierörelsen och "flower power" under 1960-talet ville ha en ny livsstil där fred och kärlek var grundstenarna. Sången <i>Aquarius</i> ur musikalen Hair handlar om "the new age", då harmoni och förståelse ska råda på jorden
156. En kvinna ligger inlindad i vita handukar och har stenar i olika färger i olika mönster lagda på olika ställen på kroppen S. 168	Människan anses vara en avbild av kosmos Båda består av energikanaler som möts i olika centra, så kallade chakran. Olika kroppsliga besvär kan åtgärdas genom att man med olika tekniker försöker styra och balansera de olika energierna
157. Två män och en kvinna står i röda mantlar. Kvinnan håller ett horn med runor på S. 170	Vårdagsjämningen firas av asatroende i Gamla Uppsala
158. En man med röda kläder, bjällra och smycken slår på en stor trumma som han håller i handen S. 171	En vanlig föreställning inom nyschamanism är att det finns tre världar: en mellanvärld som vi lever i, en övervärld med starka andliga krafter och en undervärld med krafter som påverkar vårt vardagsliv
159. En grupp människor står runt en eld. Två är kvinnor och sju är män. En man håller en filmkamera och en man håller en lång pinne i elden. Två män håller deras händer mot brasan S. 172	<i>Wiccaanhängare</i> Exakt hur de kollektiva ritualerna inom wicca går till hålls ofta hemligt för utomstående
160. Anton LaVey i svart hatt, hållandes en röd ros S. 173	<i>Anton LaVey</i> (1939-1997) utformade satanismen som en religion enligt vilken en människa ska följa sina instinkter
161. En ung man med svarta kläder, tatueringar på armar, hals och ansikte som bär en svart t-shirt med en djävul på S. 175	De som använder satanistiska symboler uppfattar sällan djävulen som ett verkligt väsen eller som någon betydelsefull kraft i tillvaron
Sekulära livsåskådningar	
162. En bit rosa, gult och orange tyg som ser ut att vara en jacka men en pin som det står "God utan gud" på. Långt blondt hår faller på tyget, vilket kan uppfattas ge ett feminint intryck S. 177	

163. En grupp ungdomar springer på en grusväg mot kameran. Fyra tjejer och fyra killar är synliga S. 178	<i>Livssynsläger - humanistisk konfirmation</i> Förbundet Humanisterna hänvisar till FN-deklarationen och betonar vikten av att låta unga själva utforska livsfrågorna
164. En man dricker vatten ur händerna ur en bäck i vildmarken S.180	Vilken värld vill vi leva i? Kan man kombinera de två världarna utifrån ekosofins föreställningar om balans?
166. En kvinna i vinterjacka och mssa står framför en röd flagga med symbolen för feminism; venustecknet (ringkorset) med en knytnäve i mitten) S. 181	
167. En målning i svart, vitt och grått föreställande en naken "kvinnlig" kropp med halvt mörkt och halvt ljust ansikte som föder barn. Text i målningen lyder: "GOD GIVING BIRTH" S. 181	Konstnären Monica Sjöö (1938-2005) polisanmäldes för hädelse i samband med att hennes tavla <i>God Giving Birth</i> ställdes ut i London 1973
168. Fyra människor sitter på en bänk, varav två kan konstateras är vuxna kvinnor. Nedanför står en liten flicka. I bakgrunden är en stor bild på Karl Marx S. 182	
169. Fidel Castro och påven skakar hand S. 182	1998 besöktes Kubas dåvarande president Fidel Castro av påven. Några år tidigare hade ateism strukits ur den kubanska författningen
Att vara människa	
171. En ickevit maskulin hand håller en vit feminin hand som har långa röda naglar S. 186	
Etik	
175. En man läser en karta på en brygga i vid en sjö omringad av skog. Bredvid sig har han en cykel med packning S. 186	
177. En liten pojke iklädd ljus kostym håller en liten gris som bär sele S. 190	Hur bör djur behandlas? Kan man etiskt försvara att de hålls inlåsta och att vi äter upp dem?
178. En suddig man går bland hundratals/tusentals kalkoner i ett stort rum S. 190	Hur bör djur behandlas? Kan man etiskt försvara att de hålls inlåsta och att vi äter upp dem?
179. En mosaik föreställande människor i olika åldrar från olika kulturer, med olika hudfärger, kläder och föremål. Texten "Do unto others as you would have them do unto you" finns i nedre halvan av mosaiken S. 193	<i>Do unto Others as You wWOuld Have Them Do unto You</i> Mosaik efter Norman Rockwells målning i FN-byggnaden, New York
180. Två kvinnor och en man gör iordning smörgåsar. S. 194	På vilket sätt påverkar den kristna livsåskådningen frälsningssoldaternas moral
181. En ung man i bygghatt och arbetarbyxor håller i ett verktyg som han använder på något som är ur bild S. 197	Vilka etiska normer tror du man delar i alla yrken? På vilket sätt kan yrkesetiken i de olika yrkena skilja sig åt?
182. En äldre kvinna i läkarrock håller ett stetoskop. I bakgrunden ligger en äldre man i en sjukhussäng S. 197	Vilka etiska normer tror du man delar i alla yrken? På vilket sätt kan yrkesetiken i de olika yrkena skilja sig åt?

183. En ung man sitter vid ett bord medan en äldre man står bredvid och böjer sig över bordet. I handen har han en penna och pekar på ett papper S. 198	Vilka etiska normer tror du man delar i alla yrken? På vilket sätt kan yrkesetiken i de olika yrkena skilja sig åt?
185. En ung man skriver på en lapp. I bakgrunden står ett orange tält och ett bokbord. Vid borden står två kvinnor i vita rockar. Inuti tältet finns en stor skylt, men vissa bokstäver är skymda, men det förefaller stå; "300 dagar kvar till OS - avskaffa dödsstraffet nu!" S. 200	Protestunderskrifter som snabbt vidarebefodras till en ansvarig regering är en av de viktigaste metoderna i kampen mot dödsstraff
Identitet	Vem är jag egentligen? Eller vad är jag? Även om de flesta av oss åtminstone har en känsla av vilka vi är så är det inte alldeles enkelt att definiera sig själv, eller andra. Det här kapitlet handlar om identitet, både identitet som självbild och kulturell identitet
189. En ung kvinnas ansikte. Hon kan uppfattas vara fundersam. I vänstra hörnet finns ett inklippt pass med suddade personuppgifter S. 208	
190. Fyra ungdomar, tre tjejer och en kille ligger på golvet, skulle kunna uppfattas vara ett scengolv tack vare svartmålade träplankor och olika färger som speglas i golvet (färgade lampor - scenljussättning) S. 211	Talesättet "att ha huvudrollen i sitt liv" kan beskriva utvecklingen av den egna identiteten med målet att själv bestämma repliker och handling
191. En reklamskylt på en busshållsplats. Reklambilden föreställer en kvinna i underkläder från H&M och säljer en push-up-BH. På marken nedanför står ett litet barn som tittar på skylten S. 212	En motbild till en utseendefixerad kultur kan vara att i högre grad värdera sådant som hör till en människas insida. Gör detta oss friare att själva välja kläder, smink, frisyrier och symboler?
192. Två kvinnor håller två små bebisar som har linnen med den amerikanska flaggan på, blå hattar och rosa solglasögon, bebisarna har alltså identiska kläder S. 213	I dag ifrågasätts alltmer invanda föreställningar om manligt och kvinnligt. Hur resonerar du när du försöker könsbestämma barnen på bilden?
193. En del av en publik. I förgrunden står en handfull unga män med gul-blå kläder och halsdukar och håller upp händerna. Bakom dem hålls en skylt upp som lyder; "Zlatan the king" S. 215	För många är känslan av att höra till ett folk eller en nation viktig
194. En kvinna som bär slöja sitter i förarsätet på en buss iklädd uniform och namnskylt S. 217	Kulturen påverkar vad en symbol står för och vilka symboler som är acceptabla i offentliga miljöer. För sekulariserade svenskar kan religiös klädsel, exempelvis turban eller slöja tolkas som religiös fanatism. För bärarna däremot är det kanske en självklar del av vardagslivet en viktig del av identiteten

195. En ung människa med rakat huvud. I bakgrunden står män med filmkameror. Den unga människans könsidentitet/tillhörighet är svår att bedöma. Hen ser upprörd ut S. 219	Fransyskan Cenet Dogananay ville gå kvar i sin gamla skola och försökte först att dölja sitt hår med kepsar. En morgon kom hon till skolan med allt hår bortrakat. Hon ansåg att hon därmed följde både Guds vilja och Frankrikes lag men ville med sin handling samtidigt protestera mot den, som hon uppfattade det, absurda lagen
196. Bilden föreställer ett halvt ansikte och en hals. Personen på bilden förefaller vara kvinna. Runt halsen har hon ett halsband med ett kors S. 220	"Det är bara den som bär klädseln som kan avgöra om dennes trosbekännelse eller kultur kräver det." Diskrimineringsombudsmannen
Kärlek	
198. En målning föreställande två människor; en kvinna och en man där åtminstone mannen är icke-vit S. 225	En doft av Hallon dina läppar i en trolsk och fuktig skog där jag ligger ingen mättnad aldrig nog är det som bär mig nu det är det som bär mig nu Och mot det blå jag ser en fågel lyfta jag ser dig sväva så I min famn och i kyssen du ger mig jag finner allt det som bär mig nu EVA DAHLGREN <i>Det som bär mig nu</i> . Från <i>Snö</i> , 2005 RYTMISK GRUPP, BROR HJORT 1959
199. Två par ben och fötter i en hängmatta. Ett par bär jeans och förefaller maskulina, det andra paret bär tätt åtsittande svarta byxor och kjol/klänning och förefaller vara feminina S 226	
200. Bröllopstårtsdekorationer. Två brudar iförda bröllopsklänningar på toppen av en tårta S. 228	Det är en mänsklig rättighet att bli respekterad. Ingen ska behöva bli kränkt, ifrågasatt eller osynliggjord på grund av sin sexuella läggning
201. En icke-vit kvinna och en vit man. Mannen håller ett bebis, de båda vuxna ler S. 230	Många unga reser, arbetar och studerar i andra världsdelar. Det har blivit allt vanligare att bilda familj över språk-, nations- och kulturgränser
202. En statyett av Frej med en erigerad penis S. 232	Frej, en fruktbarhetsgud inom den förkristna skandinaviska religionen. En del forskare menar att arkeologiska fynd som detta vittnar om att sexualitet betraktades som något heligt under denna tid
203. En kvinna, en liten pojke och en man vid en stenpelare. Kvinnan är i fokus. Bakom dem står en byggnad med en staty av den hinduiska guden Hanuman på taket S. 235	Gudarna Shiva och Shakti avbildas ibland som lingam-yoni, en stenpelare i ett stenhål, en symbol för ett livgivande samlag
205. Ett foto på en maskulin figur hållandes ett foto på Fadime med en ram av vita rosor. Under fotot står texten; "aldrig Pela och Fadime föreningen", möjligtvis skymms ett ord före "aldrig" av en ros S. 238	Fadime föll offer för ett så kallat hedersmord. Hennes pappa sköt ihjäl henne för att hon öppet valt att leva ett liv som bröt mot familjens normer
206. Nio icke-vita unga män sitter i två rader och fyller upp hela bilden S. 239	Hjälte heter sharaf på arabiska Sharaf hjältar är en organisation för unga män som vill göra något åt att flickor och kvinnor förtrycks på grund av hederstänkande. De har själva vuxit upp i hederskulturen, men vägrar att delta i den traditionella kontrollen av systrar eller andra

	familjemedlemmar
207. Tre icke-vita kvinnor som håller småbarn S. 240	När organisationen Tostan bedriver utbildningsprogram i Västafrika, sker det med utgångspunkt i den lokala kulturen men med målsättningen att bekämpa könsstämpning och våld i familjerna. Att ge flickor grundläggande utbildning är en viktig del i arbetet
Döden	
208. Ljus på vatten. Två mindre båtar; tre maskulina figurer i en, minst en maskulin figur i den andra. De övriga fyra går ej att avgöra S. 242	Vi kan alla vara säkra på att vi ska dö men ingen vet vad som händer när vi dör - mer än att hjärnan slutar att fungera och att kroppen måste begravas. Men måste man vara rädd för döden och sorgen eller kan tanken på döden skapa mening med livet?
209. Ett gammalt svart-vitt foto. En man, en kvinna och två unga pojkar framför ett hus. Framför dem ligger ett barn i en kista omgiven av blommor S. 245	Kring förra sekelskiftet var det vanligt att döda fotograferades. De som avlidit i vuxen ålder avporträtterades omgivna av släktingar och grannar. Döda barn fotograferades endast tillsammans med de allra närmaste. Bilden är från Dalarna 1912
211. En kvinna står framför Estoniamonumentet i Stocholm. Hon drar sin hand över ett specifikt namn S. 251	Estoniamonumentet på Djurgården i Stockholm. Namnen på de omkomna är inhuggna i sten
212. Lars Söderdahl, Astrid Lindgren och Staffan Götestam (Skorpan och Jonatan) på inspelningen av filmen Bröderna Lejonhjärta, sitter på en stenmur tillsammans	" <i>Vi ses i Nangijala</i> " I boken och filmen om bröderna Lejonhjärta beskriver Astrid Lindgren döden särskilt tydligt

Bilaga 3. Bildförteckning med bildtexter – Religionskunskap 1

Varför studera livsåskådningar	
1. En gråtande nyfödd pojke som hålls av handskbeklädda händer. I bakgrunden syns blå operationsdukar. S. 6	
2. En ung pojke som är klädd i vit kostym med en vit och blå mantel och hatt. Han håller även en spira. S. 9	EN TURKISK POJKE som nyss blivit omskuren i sultandräkt. Omskärelse av pojkar är en rit i många religioner.

3. En man i gul och röd dräkt hållandes stora kastanjetter hoppar över en madrass med sex bebisar på. En kvinna och en man har händerna på två barn var. I bakgrunden går två män i svarta höga byxor och vit skjorta, flera män med långa svarta kappor. Några människor tittar ut ur ett par fönster. S. 10	DET ÄR FEST i en spansk by. En man i färg över några barn som fötts under året. Det rit som ska skydda dem mot det onda. Rit finns i alla kulturer. De flesta är religiösa, sekulära.
Livets kretslopp - Naturreligioner, hinduism och buddhism	
5. Statyett/figur. En människa med bröst som håller en stor mask/huvud. S. 15	
6. Stenstatyer i ett skogsparti. Statyerna ger ett maskulint intryck. S. 16	NÅGRA AV YORUBAFOLKETS GUDABILDE skogen.
8. En man och en kvinna och en liten pojke. Mannen håller en vit fågel, kvinnan håller två guldföremål. Pojken sitter ned och håller en skål med fjädrar och löv. Pojken är täckt med blod. S. 19	MÄNNISKOR FRÅN YORUBAFOLKET kom till slavar. Deras religion lever kvar där i våra till tjänare åt en av yorubagudarna. I ceremonien get och fjädrar från sju olika fåglar.
Hinduismen	
11. En statyett som föreställer Shiva. S. 23	
12. En stor folksamling vid en flod. I fokus är en grupp kvinnor med färgstarka sjalar och man som rider en elefant. I vattnet syns båtar, ytterligare två elefanter och människor som vadar. S. 23	Morgonen är kylig i Varanasi , den heliga Tusentals människor går nerför stentrapp sedan sakta vada ut.
13. En kvinna placerar något på ett altare. Högst upp på altaret finns några gudastatyer som är täckta med blommor. Längre ner står fat med frukt och blommor. S. 25	EN HELIG PLATS på landsbygden. Gudastatyer blommor och många kommer hit med många
14. En kvinna håller sin hand mot en mans panna. Hennes hårbotten är röd. Bakom paret ses ett mansansikte. S. 26	TVÅ AV BOLLYWOODS mest populära filmer enligt hinduisk sed. Att gifta sig är ett av de då många människor känner behov av religion. Hinduerna är inget undantag.
15. En målning av en manlig och en kvinnlig figur. Kvinnans hy är ljus medan mannens är blå. De är båda nakna och mannen håller sin vänstra hand på ett av kvinnans bröst. S. 27	ETT KÄRLEKSMÖTE mellan Radha och Krishna betraktas som en symbol för kärleken mellan
16. Fem kvinnor och tre män sitter framför ett altare i ett tempel. Längre fram står fler människor, både kvinnor och män. S. 28	TEMPELBESÖKARE DELTAR INTE I SJÄLVGUDASTATYER. De lämnar sina offergåvor och prästernas aktiviteter.
17. En målning av en kvinna med fyra armar. Hon är mycket utsmyckad och håller två blommor i två av händerna och håller guldmünt med de två andra. S. 29	LAKSHMI, lyckans och välståndets gudinna
18. En man i bar överkropp sitter skraddare med armarna vilandes på knäna. Han blundar. S. 30	MEDITATION är ett viktigt inslag i den hinduiska
19. En man i vitt tyg runt midjan som täcker ner till knäna står i vatten. Bredvid sig har han två kärl. S. 32-33	
Buddhismen	
20. En staty av Buddha S. 35	
21. En buddhastaty i sten. S. 35	BUDDHABILDE visade en rik adelsman med hängsmycken. Märket mellan ögonen symboliserar

22. En vuxen munk och tre unga pojkar i munkkläder som går ner för stentrappor. Bakom dem står stora stenstatyer. S. 36-3	I BUDDHISMEN KAN UNGA POJKAR vistas att pröva på munklivet och få religionsundervisning i ett tempelområde i Thailand.
24. En person med rakat hår i vita kläder sitter skräddare i en grotta. S. 38-39	BUDDHISTISK NUNNA sitter och mediterar i en grotta.
25. En lång rad unga pojkar med rakat huvud och vinröda kläder får mat av en kvinna. S. 40-41	PRECIS SOM RIKTIGA MUNKAR får också de tiggarskål varje förmiddag för att tigga ihop pengar.
27. En mandala i rött och grönt. Både kvinnor och män. S. 43	MAHAYANABUDDHISMENS RIKA MYTOLG har många bilder. Ett exempel är denna mandala som visar hela den mahayanabuddhistiska världsbilden med världar och paradiser. I mitten syns Avalokitesvara, älskade bodhisattvan.
28. En äldre man skjuter pilbåge. S. 44	BÅGSKYTTEN ÄR HELT KONCENTRERAD på sin kropp och medvetande. För en zenbuddhist är det viktigt att uppleva tillvarons mening.
Världshistoriens gud - Judendom, kristendom och islam	
Gamla testamentet	
30. En bild av Adam och Eva, fruktträdet och ormen. S. 49	
32. En mansfigur med röda vingar står på en liggande man med stort skägg. Vid mannens fötter sitter en kvinna med långt hår med böjt huvud. Mannen med vingarna håller något på den liggande mannen. S. 51	BIBELNS BERÄTTELSE har inspirerat många konstverk. Här ser vi hur djävulen utsätter Jobb för olyckor och svårigheter för att testa Jobs trohet.
Judendomen	
35. Sju vita, blonda kvinnor står vid en flod. En kvinna håller en korg som en bebis ligger i. S. 54	FARAONS DOTTER och hennes följe hittar barnen vid floden.
36. En äldre man går tre unga pojkar. Alla bär svart kostym och vit skjorta och pojkarna har rakat håret på toppen av huvudet. S. 56-57	ORTODOXA JUDAR I NEW YORK. USA har en stor judisk befolkning. Alla riktningar finns där (se s 58).
37. Svart-vitt foto. Två män, två kvinnor och en pojke med davidstjärnor på sina kappor håller i väskor. S. 58	EN HOLLÄNSK-JUDISK FAMILJ på väg till Israel. De står på plats som nästan ingen återvände från - efter andra världskriget och nazitiden tvingades alla judar bära en davidstjärna "Jude" när de gick ut.
38. Ett brudpar - en man och en kvinna, står under en judisk bönesjal. Till vänster om dem står en rabbin och håller en bok. S. 60	VID EN JUDISK VIGSEL CEREMONI står brudparet under en baldakin. Här är de två höljda i samma bönesjal som symboliserar samhörighet inför Gud.
39. Svart-vitt foto. Fyra män står längs en vägg och håller en varsin öppen bok. Alla bär antingen mössa, hatt eller kippa. S. 61	MORGONBÖN i en synagoga i Prag.
40. Två män i en matbutik. Den ena mannen står bakom en disk och bär kippa. S. 62	KOSHERBUTIK.
Kristendomen	
43. Flera tunna ljus i en låda med sand. Flera människor i bakgrunden, både kvinnor och män. S. 64	
44. Målning av Jesus på korset och en kvinna och en man står nedanför och ser på honom. S. 66	

45. Målning av Jesus som svävar. Nedanför honom ligger och står andra män som de flesta håller upp armarna mot honom. S. 67	EN DRAMATISK BILD AV UPPSTÅNDELSSEN graven som segrare över döden. Soldaterna vräkta till marken. I själva verket berättar uppståndelsen gick till.
46. En stor folkmassa sitter på en gräsmatta omringad av skog. Framför människorna står ett kors och ett altare av björk. Framför altaret står en präst. Både män och kvinnor. S. 70	EN SVENSK FRILUFTSGUDSTJÄNST ute i so sång och bön tackar man Gud för den vac
47. En ung kvinna står på knä på en stol, med händerna knäppta. Det finns flera rader med stolar och lokalen förefaller vara en kyrka. S. 72	"BÖNEN ÄR HJÄRTATS SAMTAL MED GUD kristet talesätt.
50. En manlig präst ger nattvard till några människor. Tre män och en kvinna. S. 76	SVENSKA KYRKAN hör till de protestantiska två sakrament, dopet och nattvarden.
51. Golvmålning av Maria och Jesusbarnet. Röda, rosa, gula och vita blommor ligger på golvet. S. 78	BÅDE KATOLIKER OCH ORTODOXA ber till kallas Guds moder och himmelens drottning
Islam	
53. En målning av en man med färglada kläder och stora färglada vingar. S. 82	ÄRKEÄNGELN GABRIEL på en gammal islam nämns både i Koranen och Bibeln. För meddelade Muhammed att han utsetts till är han den som talade om för Maria att h
56. Stor folkmassa som ber i en mycket stor moské med många pelare. S. 86-87 (det går inte att avgöra om det är män eller kvinnor när man ser på bilden, men det kan antas att det endast är män på bilden eftersom det är huvudrummet i moskén).	FREDAGENS MIDDAGSBÖN i en stor mosk huvudstad Jakarta. Indonesien är världens land.
57. Mycket stor folkmassa där människorna ber mot Kaban. S. 88-89	EN AV VALLFÄRDENS HÖJDPUNKTER är be i Mecka. Den är byggd kring Kaba, en för Mohammed gjorde till centrum för den is helt täckt av svart tyg med korancitat i gu
58. En icke-vit ung kvinna i grå mjukisbyxor, huvtröja, läderjacka och gul slöja. S. 90	"SLÖJAN SKA KOMMA FRÅN HJÄRTAT." So fram lite försiktigt. Så småningom ska hon med slöja på riktigt eller låta bli?
60. En man sitter framför Mihrab. S. 95	FRAMFÖR MIHRAB kan man sitta och med människans bön och meditation är en vikt livet.
Människan eller gud? Sekulariseringen och religionens återkomst	
Sekulära livsåskådningar	
63. En svart-vit teckning som föreställer tre vita människor, och en icke-vit människa. En av de vita människorna är kvinna. Kvinnor håller upp en måttstock och mäter en vit och en icke-vit man som är lika långa. S. 100	ALLA MÄNNISKOR ÄR JÄMLIKA. Det är vad revolutionen vill visa. Svarta och vita är lika Förnuftets måttstock.
64. Svart-vitt foto a Jean-Paul Sartre som röker pipa. S. 101	FRANSMANNEN JEAN-PAUL SARTRE (1905) kände existencialistiske tänkaren. I den lilla är en <i>humanism</i> presenterade han sina gr lättillgängligt sätt.

65. Målning av Olympe De Gouges. S. 102	OLYMPE DE GOUGES. Hennes tankar om k för radikala för hennes egen tid. Hon avrä kritiserat en av Franska revolutionens led
66. Svart-vitt foto av Simone de Beauvoir som sitter vid ett skrivbord. S. 102	"MAN FÖDS INTE TILL KVINNA - man blir o existentialistiska filosofen Simone de Bea Meningen finns att läsa i hennes bok <i>Det</i> 1949. Idag betraktas den som en av femin
67. En liten pojke dammsuger medan en ännu yngre pojke leker med bilar på golvet. S 103	MÅNGA TANKAR och beteenden grundläg småbarnsåren. Det gäller inte minst såda könsrollerna.
Religionens återkomst	
69. En man sätter en ring på en kvinna i brudklänning medan en annan man håller en bok framför sig dem. S. 108	
71. Bild på Ulf Ekman vid en talarstol och till höger om honom står nio kvinnor som ser ut att sjunga, vissa håller händerna i luften. Ekman är i fokus och kvinnorna suddiga. S. 110-111	GUDSTJÄNSTERNA HOS LIVETS ORD är om medryckande. Man stampar på djävulen, man burit på, talar i tungor och brister ut vänster Ulf Ekman.
72. En ung kvinna i lila sari viftar ett föremål i luften, bakom henne finns tavlor som föreställer hinduiska gudar och till vänster om henne en staty som föreställer en man. S. 112-113	EN DEL AV MORGONRITUALET i Hare Krish En kvinna fläktar gudabilderna (de syns in vänster föreställer Hare Krishna-rörelsens
73. Tom Cruise vid en talarstol. Bredvid honom står en kvinna. S. 115	EN AV VÄRLDENS mest kända scientologe Cruise. Här deltar han vid invigningen av e
74. En icke-vit kvinna håller en kristall som hänger i en tunn kedja ovanför en annan icke-vit kvinnas mage. Den andra kvinnan ligger ner. S. 116	KRISTALLHEALING
75. En kvinna sitter naken på en brygga vid en sjö. Det är gryning eller skymning och dimman ligger på vattnet. S. 117	
76. Stora folkmassor framför och i ett tempel. Templet är upplyst av många lampor i olika färger. S. 120	TEMPELFESTIVAL i Kerala, Indien.
77. Vladimir Putin håller handen på en prästs axel i en kyrka. Fem andra män står bredvid och bakom dem. S. 122-123	I MAJ 2007 återförenades den ryska ortoo "motkyrka" som bildats utomlands efter r Rysslands dåvarande president Vladimir P ceremonin visar kyrkans politiska betydels
78. Tre män i vita kläder och gröna turbaner bär säckar från en lastbil. Sex andra män står vid sidan om och hjälper till. S. 124	EFTER EN JORDBÄVNING i Kashmir delar h islamistisk organisation ut mat, kläder och
Hur ska vi leva? Ett arbetsmaterial om de moraliska frågorna	
Moral och etik	
82. Serieteckning. En man tittar på en gitarr som står i ett skyltfönster med en till salu-skylt S. 131	Avsikt, uppsåt
83. Serieteckning. En man spelar gitarr på en scen inför en publik. Bakom honom står "Talangjakt". S. 131	Fysisk aktivitet, agerande
84. En man tar emot ett pris på en scen. Bakom honom står "Årets guldskiva". S. 131	Resultat, effekt, konsekvens
86. Ett par unga tvillingsystrar, som båda ler och har samma frisyr och kläder. S. 137	Är det endast lycka som är något gott i sig

Kärlek och sex	
88. En tecknad bild av en man och en kvinna som ser på varandra med ett hjärta i mitten. S. 141	Rubrik: Heterosexualitet
89. En tecknad bild av två kvinnor som ser på varandra med ett hjärta i mitten. S. 144	Rubrik: Homo- och bisexualitet
90. Två män vandrar på klippor, och kliver över vattensamlingar. S. 145	Människor är olika - även när det gäller käromoraliskt problem?
92. En kvinna i brudklänning och en man i kostym sitter i en bil och kysser varandra. S. 148-149	
Barn eller inte	
94. Tre bilder i en. Alla tre är genomskinliga och ligger i lager över varandra. Det mest framträdande är en bebis ansikte. Det andra är en blomma som placerats så bladen går runt bebisens ansikte. Det tredje är en kvinna i profil. S. 152	
97. En tecknad bild av en gravidmage. S. 156	Rubrik: Fosterdiagnos
Liv och död	
Samhällets värdegrund	
104. Tecknad bild av en man som står i toppen av en trappa, mannen har händerna i sidorna och argt ansiktsuttryck. På nedersta trappsteget står en mindre man och tittar uppåt. S. 168	Rubrik: Staten och demokratin
Världen	
109. Tecknad bild av jorden med människor som står runt och håller varandra i händerna. Både män och kvinnor. S. 175	Rubrik: De mänskliga rättigheterna
Människan och naturen	
114. Tecknad bild av en man som står under en stjärnhimmel bland träd. S. 183	Rubrik: Människans plats i naturen

